

MECLİS-İ MEBUSAN'DAKİ ADLİYE NEZARETİ BÜTÇESİ
GÖRÜŞMELERİ ÇERÇEVESİNDE
OSMANLI ADALET SİSTEMİNİN DURUMU (1910-1912)

*The Situation of the Ottoman Justice System within the Framework of the Budget
Discussions of the Ministry of Justice in the Chamber of Deputies (1910-1912)*

Dr. Faysal MAYAK*

*Fransızlar adalet topaldır, derler.
Avrupa memalikine göre doğru olan bu sözü
Şark'a tatbik edersek adaletin topal değil
kötürüm olduğunu maalesef görürüz. ***

Öz: II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da Adliye Nezâreti bütçesi için 1910, 1911 ve 1912 yıllarına ait yapılan görüşmelerde, Osmanlı adalet sisteminin eksiklerini gidermek ve daha düzgün çalışmasını sağlamak için görüş ve öneriler mebuslar tarafından ortaya konmuştur. Kendi seçim bölgelerinde gördükleri adliye teşkilatının aksayan yönlerini Meclis'te gündeme getirerek halkın taleplerini dile getirmişlerdir. Kısıtlı bütçe imkânları ölçüsünde adalet sistemini düzeltmek için atılması gereken adımları tartışan mebuslar, iyi yetişmiş adliye personelinin azlığından ve adliye teşkilatının birçok bölgede kurulmamış olmasından şikâyet etmişlerdir. Bütçe görüşmelerinde mebusların üzerinde durduğu diğer bir konu, adliye çalışanlarına ödenen maaşların azlığı ve orantısızlığı olmuştur. Düşük maaşlı adliye mensuplarının karar verirken geçim derdini düşünerek haktan sapabileceklerine dikkat çekmişlerdir. Meclis'teki görüşmelere katılan Adliye nazırları da adalet sisteminin durumunu kendi açılarından ele almışlar, düzenli işleyen bir hukuk yapısı kurmak için yaptıkları çalışmalardan bahsetmişler ve kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermişlerdir. Meclis-i Mebusan'da adliye teşkilatının düzeltilmesi için alınan kararlardan kısa sürede istenen verim alınamadı diye hemen vazgeçilmesi ve eski uygulamalara dönülmesi istikrarsız bir yapının oluşmasına sebep

Abstract: During the meetings held in the Chamber of Deputies in the Second Constitutional Era for the Ministry of Justice's budget in 1910, 1911, and 1912, opinions and suggestions were put forward by deputies to address the deficiencies in the Ottoman justice system and ensure its smoother functioning. The deputies conveyed the demands of the public by raising the issues they observed in the judicial organization in their constituencies during parliamentary sessions. Discussing the steps that needed to be taken to improve the justice system within the constraints of the limited budget, the deputies complained about the shortage of well-trained judicial personnel and the fact that the judicial organization had not been established in many regions. Another issue emphasized during the budget negotiations was the low and disproportionate salaries of judicial employees. Deputies warned that poorly paid court officials might deviate from justice, considering their financial difficulties when making decisions. The ministers of justice, who participated in the discussions in the Chamber of Deputies, also addressed the state of the justice system from their perspectives, elaborating on their efforts to establish a regularly functioning legal structure and responding to criticisms directed at them. However, the immediate abandonment of the decisions taken to reform the judicial organization due to the failure to

* Tarih Öğretmeni, Antalya Lisesi, faysalmayak@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0048-0273

** Babanzade İsmail Hakkı, "Hükkam Hakkında: Necip Melhame'nin Muhakemesi Münasebetiyle", Tanin, 26 Şubat 1909, No: 206, s.1.

Makale Geliş Tarihi: 14.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 15.09.2024

olmuştur. Mevcut adliye çalışanlarının yeterli nitelikte olmadığı gerçeğinden hareketle tedbir alma yoluna gidilmiş, hukuk eğitimi alan ve mesleki tecrübe edinen personel yetiştirilmek istenmiştir. Bu çalışmanın amacı; 1910-1912 yılları arasında Meclis-i Mebusan'da adliye bütçesi için yapılan görüşmeleri esas alarak adalet sisteminin durumunu ortaya koymaktır. Çalışma oluşturulurken ana kaynak olarak Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri kullanılmıştır. Buna ek olarak, dönemin gazetelerinden ve arşiv belgelerinden yararlanılmış, adliyeyle ilgili gelişmelerin basına nasıl yansdığı ve resmi belgelerde durumun hangi biçimde görüldüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Zabıt cerideleri, gazeteler, arşiv belgeleri ve araştırma eserler kimi zaman birbirini desteklemek kimi zaman da karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılmış ve çalışma vücuda getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adliye, bütçe, Meclis-i Mebusan, müfettiş,

achieve desired results in a short time and the return to previous practices led to the formation of an unstable system. Based on the fact that the existing courthouse employees are not qualified, the way to take precautions has been taken, and it has been requested to train personnel who have received legal education and gained professional experience. The aim of this study is to analyze the state of the justice system based on the discussions held in the Chamber of Deputies for the judicial budget between 1910 and 1912. The main source for this study is the Parliamentary Minutes of the Chamber of Deputies. In addition, period newspapers and archival documents were utilized to illustrate how developments related to the judiciary were reflected in the press and how the situation appeared in official documents. Parliamentary minutes, newspapers, archival documents, and research works were used to support one another at times, and for comparative purposes at other times, to construct the study.

Keywords: Courthouse, budget, Chamber of Deputies, inspector, court

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde yüksek mahkeme hüviyetinde bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye 14 Şubat 1870 tarihinde nezarete dönüştürülerek ilk kez Adliye Nezareti kurulmuştur. Zaman içerisinde nazırlıkta birtakım değişiklikler yapılmıştır. Önceden Ticaret Nezaretine bağlı olan ticaret mahkemeleri 30 Kasım 1875'te Adliye Nezaretine bağlanacaktır. Adliye Nezaretinin ilk teşkilat nizamnâmesi 21 Mayıs 1879 tarihinde, Said Paşa'nın nazırlık yaptığı dönemde kaleme alınmıştır. Bu nizamnâme ile nazırlığın teşkilat yapısı oluşturulduğu gibi o zamana dek Hariciye Nezaretine bağlı olan gayrimüslimlerin mezhep işleri Adliye Nezaretinde görülmeye başlanmıştır. Bundan sonra nazırlığın adı Adliye ve Mezâhib Nezâreti olarak değişmiştir.¹

Adliye teşkilatı 1879 nizamnâmesiyle daha düzenli bir biçime sokulmaya çalışılmıştır. Nizamnameyle oluşturulan birimler arasında Adliye Müsteşarlığı ve Mektupçuluğunun yanında Havale, Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, Sicill-i Memurin, Mezahip, Evrak ve Muhasebe müdürlükleri yer almıştır. Zaman içinde teşkilatta değişiklikler yapılmış yeni müdürlükler eklenmiş veya kaldırılmıştır.² Adalet işlerini düzene sokmak ve işlevsel hale getirmek amacıyla kâğıt üzerinde oluşturulan sistemin uygulamada arzu edilen faydayı vermediği görülmektedir. Taşrada mahkemeler kurulsa bile en ciddi sıkıntı yetişmiş personelin azlığında çekilmiştir. Merkezden hukuk eğitimi almış hâkimlerin taşraya gönderilememesinden dolayı yerli nüfuz

¹ Hulusi Yavuz, "Adliye Nezareti", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.I, 1988, s.389-390.

² Fatmagül Demirel, Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.29-30.

sahibi kimseler yargılama işlerini yürütmüştür ki bu da çok fazla yanlış karar verilmesine ve dolayısıyla şikâyete sebep olmuştur.³ Mahkemelerin sağlıklı işlemediğine dair özellikle II. Abdülhamit döneminde hazırlanmış çok sayıda layiha mevcuttur. Bunlar incelendiği zaman taşraya gönderilen müfettişlerin donanım sahibi olmadıklarına, yargılama ve temyiz süreçlerinde sıkıntılar yaşandığına, ticaret mahkemelerinde düzenlemelere gidilmesine yönelik tavsiyeler verildiğine şahit olunmaktadır.⁴

Osmanlı adli düzeninde önemli değişimler II. Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır. “Devr-i sâbık”ta yaşanan hukuksuzluklara karşı adaleti tüm memlekete yayacakları iddiasıyla iş başına gelen İttihatçılar, adliye teşkilatında çeşitli reformlar yaparak sözlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Ele aldıkları ilk konu kadrolarda tensikata gitmek ve oluşan boşluğu mektepli adliye çalışanları ile doldurmak olmuştur. Üzerinde en fazla durdukları konu ise hukuk eğitimi almış personelin göreve getirilmesidir. Adaletin gecikmemesi için de kurum içi bazı yazışmaları çabuklaştıracak adımlar atılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde adliye düzeni konusunda en kayda değer icraat ise 1911 yılında yürürlüğe giren Adliye ve Mezâhib Nizamnâmesi olmuştur. Toplam altı bölüm ve 42 maddeden oluşan nizamname teşkilat yapısını düzenlediği gibi Cumhuriyet dönemi adli yapısına kaynaklık edecektir.⁵

Adliye teşkilatında II. Meşrutiyet döneminde müşavir sıfatıyla yabancı hukukçulardan yararlanma yoluna da gidilmiştir. Bu isimlerden olan Leon Ostrorog, Mebusan Meclisinin 9 Ağustos 1909 günkü oturumunda onay vermesiyle Adliye Nezareti Müşavirliği görevine başlamıştır. Ostrorog, 31 Mart 1911’de istifasını vererek görevinden ayrıldığı zaman zarfında, adliye teşkilatının düzenli bir biçime sokulması, avukatlık mesleğinin nitelik kazanması, ticaret hukuku ve kapitülasyonların incelenmesi gibi konularda çalışmalar yapmıştır.⁶ Leon Ostrorog daha bu göreve getirilmeden önce Osmanlı adli yapısının bozuk durumu ve bunun düzeltilmesine yönelik önerilerini içeren bir lâihayı dönemin Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey’in talebi üzerine hazırlamıştır. Bu layihada, adliyeyi ıslah etmek için yüksek maaşlı muktedir hukukçulara gerek olmadığını, eldeki insan kaynağı ve mali olanaklarla ancak doğru icraatlar yaparak sorunların çözüleceğini dile getiren Ostrorog, rüşvet ve ihmale son verecek kanunlar yapılmasını ve

³ Bu sorunları ve çözüm önerilerini dile getiren bir çalışma için bkz. Osman Köksal, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”, S.9, 1998, OTAM, ss. 263-285.

⁴ Kemal Saylan, “II. Abdülhamid Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği”, S.31, 2016, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, ss. 265-278.

⁵ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezahip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, C.57, S.2, 2008, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 232-242.

⁶ M. Emin Elmacı, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog”, S.29, 2011, OTAM, s.7-11.

önüne gelenin avukatlık yaptığı düzenin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷

II. Meşrutiyet döneminde adliye teşkilatında düzenlemeye gidilmesi gerektiği hükümet programlarında da görülmektedir. Adliye Nazırlığını Hüseyin Fehmi Paşa'nın yaptığı Kamil Paşa hükümetinin programında, adliyeye yönelik kanunların yeniden tanzimi çalışmalarına başlanarak Mebusan Meclisinin onayına sunulacağı belirtilmiş ve mahkemelerin bağımsızlığı kaidesine dokunulmayarak halkın güvenini sağlayacak yapıya kavuşturulacağı vaat edilmiştir.⁸ Said Paşa tarafından kurulan hükümetin programında da adliye teşkilatının genişletileceğinden, hâkimlerin bağımsız ve tarafsız karar alacak kimselerden seçileceklerinden ve davaların mümkün mertebe en kısa sürede bitirileceğinden bahsedilmiştir.⁹ Mebusan Meclisinde de özellikle bütçe müzakereleri esnasında Adliye teşkilatı hakkında önemli tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar incelendiği zaman Osmanlı Devleti'nde adliye işlerinde görülen aksaklıklara şahit olunmakta ve bunları gidermek için yasama organında üretilen çözüm önerilerine rastlanmaktadır.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde sorunların çözüm yeri olarak Mebusan Meclisi görülmeye başlamıştır. Halkın temsilcileri, Meclis'te halkın yaşadığı zorlukları gündeme getirerek çözüm yolları bulacaklardır. Çalışma konusunun seçilmesinde belirleyici unsur bu olmuş, mebusların adliye teşkilatının aksayan yönlerini düzeltme çabaları bütçe müzakereleri üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışma konusu sadece bütçe müzakereleri ile sınırlandırılmış, adliyeyle ilgili yasa görüşmeleri veya diğer tartışmalara yer verilmemiştir. II. Meşrutiyet dönemi adliye teşkilatıyla alakalı birçok çalışma yapılmasına karşın, tamamen Mebusan Meclisi zabıtlarına dayalı ve 1910-1912 yılları bütçe müzakerelerine odaklanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmayla, bahsi geçen zabıt tutanakları ve zaman aralığı esas alınarak söz konusu boşluğu doldurmak amacı güdülmüştür.

I. 1910 YILI ADLİYE NEZARETİ BÜTÇESİ GÖRÜŞMELERİ

A. ADLİYE MÜFETTİŞLERİ, MÜSTEŞAR VE ÇEŞİTLİ KONULAR ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Mebusan Meclisinin 1910 yılı Adliye Nezareti Bütçesi müzakereleri 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) Pazartesi günü başlamıştır. Bütçenin birinci faslı müzakereye alınınca mebusların ilk temas ettikleri konu adliye müfettişleri olmuştur. Adliye Nezaretinin bir birimi olarak 1879'daki nizamnameyle kurulan adliye müfettişliği sistemi her vilayete müfettiş tayin edilecek

⁷ Ali Adem Yörük, "Hukuk Reformu Metinleri 2: Kont Ostrorogun Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey'e Sunduğu 6 Şubat 1909 Tarihli Rapor", S.22, Güz-2016, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, s.54.

⁸ İhsan Güneş, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)", C.1, S.1, 1990, OTAM, s.200.

⁹ Güneş, s.232.

şekilde kurulmuştur. Bunların görevleri mahkemeleri teftiş etmek ve adli işleyişin düzenli yürümesini sağlamaktır. Sorumlu oldukları bölgede mahkemeleri istedikleri zaman teftiş etme yetkileri olan müfettişler aynı zamanda teftiş raporlarını hazırlayıp merkeze göndermekle mükellefler.¹⁰

Taşrada adliye teşkilatının düzenli çalışması ve şikâyetler vuku bulduğunda bunları incelemek üzere müfettiş kadrosu oluşturulmuştur. Bu müfettişler merkezde istihdam edildiği için bazı mebusların buna yönelik eleştiri ve önerileri olmuştur. Bu konuda ilk sözü alan Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, müfettişlerin merkezde bulunmalarının olumsuzluğu üzerinde durmuş, merkezden taşraya yapılan teftişlerde çok fazla harcırah masrafı çıktığına dikkat çekmiştir. İstihdam edilen müfettiş sayısının da yeterli olmadığını belirterek, her vilayette ayrı ayrı müfettişler olmasını önermiş bunun zaman ve paradan tasarruf sağlayacağını, teftiş işlerinin de hakkıyla yürütüleceğini savunmuştur.¹¹

Müfettişlik konusunda öneri sunan isimlerden biri Malatya Mebusu Mehmet Tevfik Bey olmuştur. Teftiş görevinin adli teşkilatın bulunduğu yerlerde istinaf savcılarının yanına birer yardımcı verilerek bunlara yaptırılmasının daha doğru olacağını söylemiş, bu sayede adliye müfettişlerine gerek kalmayacağını eklemiştir. Mehmet Tevfik Bey'e göre zaten adliye müfettişleri taşrada teftişe gittikleri zaman ilk olarak bu istinaf savcılarında uğramakta ve onlardan bilgi almaktadır. Savcılar olaya müfettişten daha vakıf oldukları için müfettiş uygulamasına son verilmeli ve bütçe masrafı bu sayede azaltılmalıdır.¹²

Müfettişlere maaş ödenmesini gereksiz bulan mebuslardan Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, müfettişler için elli bin kuruş ödenek ayrıldığını, adalet için bunun çok olmadığını ancak merkezden taşraya yapılan seyahatlerde harcırah yüzünden bu miktarın üzerine çıkılacağını söyleyerek, bu yıl için müfettiş maaşlarının kaldırılmasını önermiştir. Teftiş işleri konusunda farklı önerisi bulunanlardan diğeri Tokat Mebusu İsmail Paşa olmuş, Nüvvab Mektebi'nde¹³ öğrencilere hukuk dersleri hatta devletler hukuku okutulduğundan bahisle buradan mezun olup taşraya atanan memurlara teftişin yaptırılmasının daha iyi olacağını söylemiştir.¹⁴

¹⁰ Bu bilgiler ve adliye müfettişlerinin çalışma esaslarıyla ilgili daha fazlası için bkz. Demirel, s.187-198. Örnek olması açısından adliye müfettişlerinin hangi koşullar altında görev yaptıklarını gösteren bir çalışma için bkz. Abdulhamit Kırmızı, "1880'de Diyarbakır Vilayetine Gelen İlk Adliye Müfettişinin Sergüzeşti", S.VII, Nisan 2012, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ss.73-90.

¹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 17 Mayıs 1326 (1910), s.568-569.

¹² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.569.

¹³ Şeriye Mahkemelerinde görev yapacak memurları yetiştirmek amacıyla 16 Ağustos 1855 tarihinde açılan okulun 1908 sonrası ders programına bakıldığı zaman Tokat Mebusu İsmail Paşa'nın söylediğine paralel olarak Hukuk-u Düvel, Usul-u Muhakemat-ı Cezaiyye, Usul-u Muhakemat-ı Hukukiye ve Teşkilat-ı Mehakim gibi derslerin yer aldığı görülmektedir. Bu bilgi ve Nüvvab Mektebi'nin tarihsel gelişimi için bkz. Emel Bengü Bal, Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016.

¹⁴ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.570.

Müfettişlik konusunda Adliye Nezaretinin istikrarlı bir politika izleyemediği anlaşılmaktadır ki yaklaşık 25 yıllık süre içinde kimi zaman tesis edilmiş kimi zaman da kaldırılmıştır.¹⁵ 1910 yılı bütçe görüşmelerinde de bazı mebusların karşı çıkıp bazılarının müfettiş uygulamasını desteklemesi kafa karışıklığını göstermektedir. Müfettişlere karşı çıkanların aksine destekleyenler Osmanlı Devleti'ndeki adliye teşkilatının teftişe muhtaç olduğu konusunda görüş belirtmişlerdir.

İzmir Mebusu Aristidi Paşa teftiş sistemine ihtiyaç duyulduğunu savunan isimlerdendir. Osmanlı adli teşkilatının mükemmel bir duruma getirilmesi halinde bunlara gerek kalmayacağını buna karşın taşranın bazı yerlerinde hâkimler hakkında ciddi şikâyetlerin olduğunu ve bunların dikkatle incelenmesi için müfettişlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.¹⁶ Müfettişliği destekleyen diğer isim Çorum Mebusu Mehmet Münir Bey olmuş, teftiş işleri için müfettişlere ayrılan paranın çok görülmemesini istemiş şayet bu uygulama ile istenen sonuç alınmıyorsa, müfettişliği kaldırmak yerine yeni düzenlemeye gidilmesini tavsiye etmiştir.¹⁷

Muş Mebusu Keygam Efendi de müfettişlere gerek olduğu görüşündedir. Bazı bölgelerde mahkemelerde çok fazla suiistimal olduğunu, bu yüzden özellikle Anadolu'da hakkını almaya çalışan fakara köylünün İstanbul'a geldiğini ve perişan olduğunu söylemiştir. Müfettiş sayısının artırılmasını savunan Keygam Efendi sırf bu fakir insanlar için bile müfettişliğin kaldırılmasına karşı çıkmıştır.¹⁸ Teftiş sistemini savunan Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi ise meseleye müfettişlerin işlerini ne derece hakkıyla yaptıkları açısından bakmış, bazı müfettişlerin gittiği mahkemenin sadece cetvelini incelemekle yetindiğinden bahsetmiştir. Bu tip müfettişlerin detaylı inceleme yapmadan harcırahlarını alıp geri döndüklerinden dert yanmıştır.¹⁹

Mebusan Meclisinin aynı oturumunda adliye müşaviri ve müsteşarı hakkında görüş belirten mebuslar çıkmıştır. Isparta Mebusu Eşref Efendi, bunlardan birinin gereksiz olduğunu söylemiş, önceki yıl altı bin kuruş olan tahsisatlarının bu bütçede bin beş yüz kuruş daha zam almasına itiraz etmiştir.²⁰ Eşref Bey'in aksi düşüncede olan Denizli Mebusu Gani Bey ise müsteşarların varlığının elzem olduğunu belirtmiştir. Bunların işlerle nazırdan daha fazla meşgul olduklarını, nazırın çoğu zaman Mecliste ya da hükümette bulunduğunu hatta Şura-yı Devlet başkanı olduğu için Adliye Nezaretine sık sık gidemediğini hatırlatmıştır. Adliye müsteşarlarının önemli fonksiyonları olduğunu belirten Gani Bey, İstanbul gibi bir yerde altı bin kuruşla geçinmenin zor olduğunu söyleyerek yapılacak zamma destek vermiştir.²¹ Zammı destekleyen Aristidi Paşa, diğer nezaretlerdeki

¹⁵ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.570.

¹⁶ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.570-571.

¹⁷ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.571.

¹⁸ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.571.

¹⁹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.571-572.

²⁰ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.568.

²¹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.569.

müsteşarlar yedi bin beş yüz kuruş maaş alırken adliyedekilerin altı bin almasının haksızlık olduğunu dile getirmiştir.²²

Adliye müsteşarlarına zam yapılmasına ekseriyetle karşı çıktığı görülmektedir. Denizli Mebusu Ahmet Muhib Efendi, meşrutiyet öncesinde memurların altı ayda bir maaş aldıklarını, yeni dönemde aydan aya ödemenin yapıldığını fakat bunun da bütçede on milyonluk bir açığa yol açtığını ifade etmiş, her maaşa bu kadar zam yapılmamasını, geçen yıl bu parayla nasıl geçindilerse bu yıl da geçinebileceklerini söylemiştir.²³ Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi ile Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi de geçen yılki maaş miktarının bu yılda da devam etmesini istemiş ve zamma karşı çıkmıştır.²⁴

Adliye bütçesinin birinci faslı görüşülürken mebuslar farklı konularla ilgili de görüş belirtmişlerdir. Örneğin Çorum Mebusu Mehmet Münir Bey, Adliye Nezareti Evrak Müdürlüğünün önemli bir görev yürüttüğünü buna karşın maaşının az kaldığını söylemiştir. Nezaretteki diğer müdürler dört bin kuruş öteki nazırlıklardaki müdürler üç binden aşağı maaş almazken evrak müdürlüğünün iki bin beş yüz kuruş almasını haksızlık olarak görmüş ve beş yüz kuruş zam yapılmasını talep etmiştir.²⁵ Münir Bey'in bu talebine itiraz ise Bursa Mebusu Ömer Fevzi Bey'den gelmiştir. Evrak müdürü maaşının iki bin beş yüz kuruş olmasını hem Adliye Nezareti hem de bütçe encümeni kabul etmişken zam yapılmasını teklif etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Aynı zamanda bu müdürlüğün hukuk işleri veya ceza işleri müdürlükleri gibi iş yükünün fazla olmadığını, evrak kayıt ve numarasını yazmaktan ibaret olduğunu eklemiştir.²⁶

Bingazi Mebusu Yusuf Şetvan Bey Meclis'teki konuşmasında, Adliye Nezaretinin bir süredir ihmal ettiği istatistik kalemini yeniden işlevsel hale getirme talebine değinmiştir.²⁷ Bunu olumlu karşılayarak, tutulacak

²² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.571. Osmanlı memurlarının maaşlarıyla ilgili düzenleme 1880'de Maaşat Kararnamesi ile yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre müsteşarlıklar üç dereceye ayrılmış ve Adliye müsteşarlığı ikinci derecede yer alarak maaşın on bin kuruş olmasına karar verilmiştir. Belirlenen maaşın zamanla azaldığı görülmektedir ki 1913 yılında 7500 kuruşa kadar inmiştir. Bu bilgi ve adliye müsteşarlığı hakkında daha fazlası için bkz. Demirel, s.38-40.

²³ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.571.

²⁴ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.569-570.

²⁵ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1912), s.568.

²⁶ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.569-570. Evrak Müdürlüğünün iş yoğunluğunu göstermek amacıyla şu örneğe bakmakta fayda vardır. Evrak Odasına, 15.10.1894 tarihinde gerek resmi gerek gayri resmi gelen evrak sayısı 166 olmuşken ertesi gün bu sayı 321'e çıkmıştır. Bunun için bkz. Demirel, s.60.

²⁷ Yusuf Şetvan Bey, 1888'de Adliye Nezaretinde memurluğa başlamış ve 16 yıl farklı birimlerde görev almıştır. Bu sebepten dolayı Nezaretin durumu ve işleyişi hakkında tecrübe sahibidir. Görev yaptığı birimlerden biri İstatistik Kalemi olmuş ve bu kalemde 1894'te mümeyyiz olarak işe başlamıştır. İstatistik Kalemini işlevsel hale getirme talebini burada görev yapmasına bağlamak mümkündür. Şetvan Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Sezai Balcı, "Panislamist Bir Mebusun Biyografisi: Bingazili Yusuf Şetvan (1868-1949)", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratik

istatistikler sayesinde adliyenin verimliliğinin daha iyi takip edileceğine vurgu yapmıştır. Buna karşın bu iş için sadece üç kâtibin görevlendirilmesini yeterli bulmamıştır. Üstelik bu kalemin sorumluluğu ceza işleri müdürlüğüne verilmiştir ki yanlış bir tercih olmuştur. Yusuf Şetvan Bey ceza işleri zaten yoğun çalıştığı için istatistik kalemine beş yüz kuruş maaşla iki kâtibin ilave edilmesini ve ceza işleri müdürünün maaşına bu yükü de omuzlayacağı için bin kuruş zam yapılmasını teklif etmiştir.²⁸

Mebusan Meclisinde mebusların bu konuşmaları sonrası dönemin Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey sözü alarak tartışılan konularla ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Nazırın ilk değindiği konu müfettişler meselesi olmuştur. Kendisi göreve geldiği zaman müfettişlerin sadece Rumeli’de görev yaptıklarını görünce bunu yeterli bulmamış, Osmanlı ülkesinin tamamına yaymaya çalışmıştır. Bu amaçla toplam dört kişi olan müfettişleri Anadolu ve Rumeli’de belirli bölgelerde görevlendirmiştir. Boş yere harcırah aldıkları ve iş yapmadan geldikleri yönündeki iddiaları da reddetmiştir.²⁹

Müfettişlerin görev almasının nedenine dair Necmettin Molla Bey’in dikkate şayan bir açıklaması olmuştur. Adli teşkilatı ülke geneline yaymak için alınan karar gereğince 12 vilayet ve kazalarına birçok memur görevlendirilmiştir. Bunlar için ehli olmakla beraber tecrübesiz olduklarından hata yapma ihtimalleri yüksektir. İşte müfettişlerin görevlerinden biri bunlara rehberlik etmek ve kusurları görülenleri düzeltmektir. İkinci görevleri ise tayin edilen bu altı yüz memurun vazifedeki tavır ve davranışları hakkında nezarete bilgi vermektir. Necmettin Molla Bey bu gerekçelerden ötürü müfettiş uygulamasının devamından yana olduğunu söylemiştir.³⁰

Müsteşarlar konusuna da değinen Nazır, bunların seçimi yapılırken adliyedeki işleyişi bilen tecrübeli kimselerin tercih edileceğini, bu yönüyle ilk akla gelenlerin temyiz mahkemesi üyeleri olduğunu dile getirmiştir. Bu üyeler hâlihazırda altı bin kuruş maaş aldıkları için müsteşar vazifesinin gereği olarak maaşlarına bin beş yüz kuruş zam yapılmasının çok olmayacağını söylemiştir. Bu noktada Kudüs Mebusu Es-Said Efendi’nin adliye müşavirinden nasıl fayda sağladıkları sorusuna muhatap olan Nazır, çok fazla katkı aldıklarını, Meclise gelen kanunları onun hazırladığını, Avrupa kanunlarından yararlanma konusunda da fayda elde ettiklerini sözlerine eklemiştir.³¹

Bütçe müzakerelerinde yer alan fasıllarda yurtdışına hukuk eğitimi alması için gönderilen öğrencilere dair yapılan konuşmalarda, ülkenin nitelikli hukukçulara ihtiyacı olduğu vurgusu yapılmış ve daha fazla öğrenci gönderilmesi gerektiği görüşü ağır basmıştır.³²

Kesitler, ed. Eminalp Malkoç-İ. Arda Odabaşı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2016, ss.77-116.

²⁸ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.569.

²⁹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.572.

³⁰ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.572.

³¹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.573.

³² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.575.

Bütçenin, cam kırılması, havagazı ödemesi gibi ufak çaplı harcamaları için ayrılan parasında hediye adı altında bir kalemin olması Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin dikkatini çekmiş ve Adliye Nazırından bu konuda açıklama istemiştir.³³ Necmettin Molla Bey hediye kaleminin din değiştirenlere yani Müslüman olanlara verilmek için konulduğunu söyleyince Boşo Efendi bunun nifaka yol açacağını, bütçeye din değiştirenler için para koymanın caiz olmadığını ileri sürmüştür. Necmettin Molla Bey bundaki amacın din değiştirmeyi teşvik olmadığını ancak insanların hür iradeleriyle İslamiyet'e geçtiklerini, bunu yapan kadınların tesettüre girmelerinden ötürü paranın kıyafet gibi masraflara harcandığını dile getirmiştir. Buna ek olarak din değiştirmesinden ötürü ailesinin tepkisinden çekindiği için birkaç gün bu para ile hayatını sürdürmesinin sağlandığını belirtmiştir. Bu açıklamayı destekleyen yorum ise Canik Mebusu Mehmet Ali Bey'den gelmiş ve Patrikhaneye nasıl tahsisat veriliyorsa bu ihtiyaç için de para verilebileceğini söylemiştir. Meclisin oyuna sunulan fasıl kabul edilmiştir.³⁴

B. ADLİYE MEMURLARININ DÜŞÜK MAAŞI VE MAAŞLARDA EŞİTSİZLİK MESELESİ

Adliye Nezaretinin 1910 yılı bütçe müzakerelerinin sekizinci faslı mübaşırlar ve odacılara ödenecek maaş hakkındadır. Bu konuda söz alan Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, mübaşırların maaşlarının çok az olduğunu, birçoğunun 160 kuruş maaş aldıklarını, bu parayla hademe bile çalıştırılmayacağını söylemiştir. Mübaşırların maaşlarında bir orantısızlık olduğuna da vurgu yaparak, kiminin 500 kuruş kiminin 150 kuruş aldığına dikkat çekmiş, maaşlardaki bu eşitsizlik var olduğu sürece adliyede işlerin sağlıklı yürümeyeceğini belirtmiştir. Mustafa Arif Bey mübaşırların maaşının en az 300 lira olmasını önermiştir.³⁵

Selanik Mebusu Artas Yorgaki Efendi konuyla ilgili konuşmasında bütçenin darlığı yüzünden az maaş alan her memura zam yapamayacaklarını ancak "açlıktan ölen memurlar" varsa zammın şart olduğunu söylemiştir. Artas Efendi'nin "açlıktan ölen memur" kategorisinde gösterdiği grup ise mübaşırlardır. Bunların taşraya gittikleri zaman 160 kuruş maaşla hayvanlarının bile karnını doyuramadıklarını, maaş zammının ötesinde açlıktan ölmeleri için en azından 50 kuruş zam yapılmasını istirmişlerdir.³⁶ Ergiri Mebusu Yanko Mamopulo Efendi de hademelerin ve kâtiplerin maaşlarının azlığına değinmiş, ayda 150 kuruş maaş alan hademelerin, 300 kuruştan aşağı maaşı olan kâtiplerin bulunduğuna vurgu yapmıştır. Mamopulo Efendi'ye göre bu paralarla bu insanların ailelerini geçindirmek bir tarafa kuru ekmek yemelerine bile imkân yoktur. Bu

³³ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.575-576.

³⁴ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.576.

³⁵ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.577.

³⁶ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.578.

bağlamda kâtip maaşının 400, hademe maaşının da 250 kuruşa yükseltilmesini teklif etmiştir.³⁷

Bütçe müzakerelerinin bu aşamasında söz adliye çalışanlarının Meşrutiyetin ilanından beri doyurucu bir zam almadıklarına gelmiş, yaptıkları işin önemine paralel ücret almadıkları vurgulanmış hatta diğer kurum çalışanları ile kıyaslanarak düşük maaşlarına işaret edilmiştir. Bu konuda en hararetli tepkinin Canik Mebusu Mehmet Ali Bey'den geldiği görülmektedir. Bir kimsenin idamına kadar karar verme yetkisi olan ceza memurları 1260 kuruş maaş alırken yanındaki muhasebecinin 3000 kuruş almasını doğru bulmayan Mehmet Ali Bey, benzer biçimde istinaf reisleri 2700 kuruş alırken defterdarın 5000 kuruş almasının adil olmadığını söylemiştir. Adliyenin taşrada yeni teşkilat kurmak için 40 bin lira parası olduğunu belirterek bu paranın 9000 lirasının maaş mağduru olan adliye çalışanlarına zam olarak dağıtılmasını önermiştir.³⁸ Mehmet Ali Bey şayet bu orantısız maaş düzeni devam ederse mahkemelerde adil kararlar çıkmayacağı riskine dikkat çekmiş, hâkimlerin belki de idam cezası verilecek bir cinayet davasında rüşvet alma yolunu seçerek adaletin dışına çıkmalarının mümkün olduğunu belirtmiştir. Maaş konusunda en fazla mağdur olan kesimin Anadolu adliye memurları olduğunu hatırlatarak zam konusunda ısrarcı olduğunu göstermiştir.³⁹

Adliye teşkilatında Rumeli ile Anadolu çalışanları arasında görülen maaş eşitsizliği de gündem olmuştur. Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey, Görice, Serfice gibi livalarda maaşlar 2000 kuruş iken Kastamonu, Kengiri gibi yerlerde 1200 kuruş olmasını doğru bulmamıştır. Aynı işi yapıp farklı maaş almanın önlenmesi için Adliye Nezaretinin düzgün bir tasnif yapması gerektiğinden bahsetmiştir. Bunu yaparken de uzaklık, bölgesel fiyat farkları, yakacak gibi kriterleri dikkate almasını dilemiştir.⁴⁰ Buna ilk destek de Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey'den gelmiş, söz konusu tasnife İstanbul'un da dâhil edilmesini zira burada bir hâkim 5000 kuruş alırken taşrada 2000 kuruş almasının uygun olmadığını ifade etmiştir.⁴¹

Maaşların eşitsizliği hakkında olaya farklı pencereden bakan Malatya Mebusu Mehmet Tevfik Efendi, ceza reisi ya da savcı yardımcısı olmak için insanların hukuk mektebinde dört yıl eğitim gördüklerini buna karşılık 3000 kuruş maaş alan muhasebecinin bu kadar uzun tahsil görmediğini hatırlatmıştır. Daha az eğitim alan birinin daha fazla eğitim alandan çok maaş almasını doğru bulmayarak, maaşların eğitim seviyesine ve yapılan işin önemine göre verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴²

Maaş konusunda zam yapılması taraftarlarının yanında buna itiraz eden mebuslar da olmuştur. Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi esas itibariyle maaş eşitsizliği olduğunu kabul etmekle, Rumeli ve Anadolu

³⁷ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.581.

³⁸ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.577.

³⁹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.578.

⁴⁰ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.580.

⁴¹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.580.

⁴² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.581-582.

mahkemelerinde ve Anadolu'da adliye teşkilatı olanla olmayan yerler arasında ücret konusunda fark bulunduğunu onaylamakla beraber, on milyon kuruş açığı bulunan bir bütçeyle bahsi geçen maaş zam tekliflerini gerçekleştirmenin güç olduğunu söylemiştir.⁴³

II. Meşrutiyet'le beraber en çok vurgu yapılan konulardan biri eski yönetim zamanında maaşların tam ve zamanında ödenmediğidir. Kendi halinde sıradan memurlara doğru dürüst maaş ödenmezken bazı ayrıcalıklı kimselerin yüksek maaşlarını peşin aldıkları hatırlatması yapılmıştır. Yeni dönemle birlikte bunun önüne geçmek amacıyla tüm kurum muhasebecileri Maliye Nezaretine bağlanmış ve ayrıcalıklı zümreler kaldırılarak maaşların eşit dağıtılması düzenine geçilmiştir. Devletin gelirleri azaldığında da eskik maaş ödemesinin bütün memurlara yapılması sağlanmış, birileri az alırken birilerinin tam almaya devam etmesi son bulmuştur.⁴⁴ Bu mantıkla hareket eden Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi ise meşrutiyete geçildikten sonra adliye dâhil tüm memurların maaşlarını aydan aya düzenli aldıklarını, eskiden para verilse bile bunun ihsan şeklinde verildiğini ancak hâlihazırda bunun ücret olarak ödendiğini belirtmiştir. Bu sebeple memurların şikâyeti bırakmalarını istemiş, memurlardan da fedakârlık beklediklerini eklemiştir. Hasan Fehmi Efendi olaya başka bir açıdan bakmış, II. Abdülhamit döneminden kalma birçok memurun görevine son verildiğinden ancak adliyede açıkta kalan kimsenin olmadığından bahsetmiştir. Yeni teşkilat yapılanması çerçevesinde personel ihtiyacı yüzünden iyi kötü demeden herkes kadroda kalınca adli işlerin kalitesi düşmüştür. Bu yüzden paranın teşkilata değil hukuk mekteplerine harcanmasını, nitelikli insan yetiştirerek kalitenin artırılmasını istemiştir.⁴⁵

Zam meselesine sıcak bakmayan İpek Mebusu İbrahim Efendi, Meclisteki konuşmasında her kurum memurunun en önemli işi kendilerinin yaptıklarını söyleyerek zam talep ettiklerini dile getirmiştir. Kaymakamların görev yaptıkları yerin idaresinden sorumlu oldukları için zam istediklerini, adliye memurlarının idam gibi ciddi kararlara imza attıkları için fazla maaş almaları gerektiğini söylediklerini ayrıca askerlerin kendi canlarını ortaya koydukları için herkesten fazla para almalarının şart olduğunu ifade ettiklerini söylemiştir. Bu sarmalı kendilerinin yarattıklarını hatırlatan İbrahim Efendi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya 120 milyon lira borcu olduğunu ve sadece sekiz milyon faize ödediklerini, böyle giderse yakında ülke arazisini bile rehin vermek durumunda kalacaklarını dile getirmiştir. İbrahim Bey'e göre paralar önce adliyenin önemini bilen insanlar yetiştirmek için harcanmalıdır.⁴⁶

Kengiri Mebusu Behçet Bey için ise önemli olan maaşın miktarı değil memurun ahlaklı olup olmadığıdır. Bir adliye mensubu 250 kuruş maaş olsa bile yirmi yıl boyunca dürüstçe çalışmış, 1260 kuruş maaş alan bir ceza reisi ise bir iki yıl çalışıp on bin lirayı alarak kaybolmuştur. Bu mantıkla hareket

⁴³ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.578.

⁴⁴ "Maaş Meselesi", Tanin, No:10, 28 Temmuz 1324, s.3.

⁴⁵ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.578-579.

⁴⁶ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.581.

eden Behçet Bey ceza reislerine yapılacak zammın vebal olduğunu söylemiştir.⁴⁷

Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey mebusların maaşlar konusunda yaptıkları konuşmalar sonucunda soruna çözüm olarak, taşrada adliye teşkilatı oluşturmak için ayrılan paranın 10 bin lirasının kullanılmasını göstermiştir. Şayet Meclis bu paranın kullanılmasına izin verirse her türlü maaş eşitsizliğinin son bulacağını söyleyen Nazır, bütçeye zam yapılmadan sadece paranın bir kısmının başka amaçla kullanılmasyla meselenin halledileceğini belirtmiştir. Her ne kadar Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi bu teklife karşı çıkıp talep edilen paranın adliye teşkilatına harcanmasını, halkın dört gözle bunu beklediğini söylese de yapılan oylama ile Adliye Nazırının teklifi kabul edilmiştir.⁴⁸

Adliye çalışanlarının zam talepleri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bidayet savcı baş muavinleri ile sıra muavinleri işlerinin yoğunluğu ve mevcut maaşlarının azlığı yüzünden artış talep etmişlerdir. Bu bağlamda baş muavinliğe iki bin, sıra muavinliklerine de bin beş yüz kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmış ve bunun bir sonraki yılın bütçesine ilavesi için Adliye Nezareti İstinaf Savcılığı tarafından bir tezkere yazılmıştır.⁴⁹ Maaşlarda eşitsizlik meselesi sadece Adliye memurları için geçerli değildir. Osmanlı ülkesinde çok düşük maaşlarla çalışmak ve ailesini geçindirmek zorunda kalan çok sayıda memur olduğu anlaşılmaktadır. Düşük maaşlı memurların maişet derdine düşerek işlerine konsantre olamayacakları hatırlatılmış ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Bunlardan en kayda değeri yüksek maaş alan memurlardan kesinti yaparak, maaşı bin kuruşun altında olanlara bu paraları eşit şekilde dağıtmak olanıdır.⁵⁰

Osmanlı ekonomisinin kötü durumu, mebusların bütçe görüşmelerinde elini zayıflatan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Adliye sisteminde yaşanan aksaklıklardan bazılarını seçip düzeltme yoluna gitmişler, bazılarının bozuk durumda kalmasına göz yummak mecburiyetinde kalmışlardır. Kimi mebuslar personelin maaş azlığını öncelikli çözülmesi gereken sorun olarak gördükleri için teşkilatın genişletilmesi amacıyla ayrılan paranın bir kısmından feragat edilmesini savunurken, kimisi de her yere adaleti götürmenin önemine vurgu yaparak maaş konusunda memurlardan fedakârlık beklemişlerdir. Bu durum ne adliye memurlarının doyurucu maaş almalarını ne adliye teşkilatının ülke çapında tam olarak genişletilmesini sağlamıştır.

C. TİCARET MAHKEMELERİNİN KALDIRILMASI VE ADLİYE TEŞKİLATINI GENİŞLETME TARTIŞMALARI

Adliye Nezareti bütçesinin Mebusan Meclisi müzakerelerinde ele alınan konulardan biri ticaret mahkemelerinin kaldırılması olmuştur. İş

⁴⁷ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.581.

⁴⁸ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.580-582.

⁴⁹ “Adliye Maaşatı”, No:32, 24 Eylül 1912, Hikmet, s.2.

⁵⁰ Macid Faik, “Köyümün Memurlarının Sefaleti (Maaşlarda Haksızlık)”, No:8, 1 Eylül 1911, Millet ile Musahabe, s.2.

azlığı nedeniyle bu mahkemelerin kaldırılması ve iş yükünün diğer mahkemelere aktarılması görüşü ortaya atılmıştır. Bu mahkemelerin kaldırılması ile asıl amaçlanan şey ise bütçe için kaynak yaratmak ve paradan tasarruf etmektir.

Ticaret mahkemelerinin kaldırılmasına yönelik konuyu gündeme getiren ilk isim Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey olmuştur. Elinde bulunan istatistikleri okuyarak dava sayısı ile teşkilata harcanan parayı karşılaştırmıştır. Antalya Ticaret Mahkemesine yılda 62 dava gelirken harcanan para 31800 kuruştur ya da Yanya'da bulunan mahkemede yılda 78 dava görülürken 50 bin kuruşun üzerinde tahsisat verilmiştir. Mustafa Arif Bey, ticaret mahkemesi bulunan yerlerin bu şekilde tek tek sayılarını vermiş ve bunların kapatılıp davalarının hukuk mahkemelerine devrini önermiştir. Buradan yapılacak tasarrufla elde edilecek paranın da Anadolu'nun mahkeme yüzü görmemiş yerlerine adliye teşkilatı kurmak amacıyla harcanmasını istemiştir.⁵¹

Mekke Mebusu Şerif Abdullah Bey de kendi seçim bölgesinden örnek vermiş, işlerinin azlığından dolayı Hudeyde'de bulunan ticaret mahkemesinin kapatılmasını söylemiştir.⁵² Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, ticaret mahkemelerinin kapatılmasından yana bir tavır ortaya koymuştur. Haftada neredeyse sadece bir dava gören ticaret mahkemeleri için lüzumsuz para harcamanın doğru olmadığını ifade etmiştir ki buradan gelecek parayla normal mahkeme kurup çok fazla insana adalet dağıtmanın daha akıllıca olacağını beyan etmiştir.⁵³

Bu noktada bazı mebuslar Mersin gibi limanı işlek olan yerlerde de ticaret mahkemelerinin kapatılıp kapatılmayacağını sorunca, Necmettin Molla Bey bu şehirde dava sayısının yıllık yetmiş adetle çok az kaldığını hatırlatmış buna karşın Selanik, İzmir, Beyrut, Bağdat gibi ticaret muamelesi çok fazla olan yerlere dokunulmayacağı bilgisini vermiştir.⁵⁴ Ticaret muamelesi fazla olan bu şehirlere ait 1868 tarihli ve Ticaret Nezaretine gönderilen cetvellere bakıldığında en yoğun çalışan ticaret mahkemesinin İstanbul olduğu görülmektedir. İzmir ise 80 davaya bakarak hükmolunan dava sayısı açısından üçüncü sırada yer almıştır. Beyrut Ticaret Mahkemesi 35 ve Selanik Ticaret Mahkemesi 22 davaya bakarak faaliyetini sürdürmüştür.⁵⁵ Zaman içerisinde bu mahkemelerin dava sayılarını artırmaları ihtimal dâhilinde olmakla beraber İstanbul ve İzmir gibi önemli ticaret şehirleri bir tarafa bırakılacak olursa Beyrut, Selanik ve Bağdat'ın dava sayılarının az kaldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak bahsi geçen şehirlerdeki yabancı tüccarların fazla sayıda olması Adliye Nezaretinin buralardaki ticaret mahkemelerini kapatma konusunda temkinli davrandığını göstermektedir.

⁵¹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.583-584.

⁵² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.584.

⁵³ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.585.

⁵⁴ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.585.

⁵⁵ Akmandar Demirci, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri", S.75, Kasım-Aralık 2019, Akademik Bakış Dergisi, s.123.

Ticaret mahkemelerinin kaldırılmaması yönünde görüş belirten mebuslar ise çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. İzmir Mebusu Nesim Mazilyah Efendi, bu mahkemelerin uzmanlık mahkemeleri olduğunu, burada dava görece hâkimlerin teknik anlamda bilgi sahibi olmalarının gerektiğini söylemiştir. Normal hukuk mahkemelerine bakan hâkimlerin polişe gibi ticari kavramlara uzak olduklarını belirttiği gibi ticaret davalarına diğer mahkemelerin bakacak olmasının iş yüklerini artıracığına dikkat çekmiştir. Mersin'den örnek vererek, buradaki yabancı tüccarların itiraz ve şikâyetlerinin hukuk mahkemesinde görülmesinin mümkün olmadığına işaret etmiştir.⁵⁶

Yorgo Boşo Efendi konuyla ilgili yaptığı konuşmada ticaret mahkemelerinin kara ve deniz ticareti olmak üzere ikiye ayrıldığını, kara ticaretine mahsus davaların hukuk mahkemelerinde görülebileceğini ancak deniz ticareti davalarının görülemeyeceğini dile getirmiştir. Deniz ticareti davalarının hızlı sonuçlanması gerektiğini, yirmi dört saatte bitirilmesinin şart olduğunu zira vapurların çok uzun süre beklemelerinin söz konusu olamayacağını anlatmıştır. Deniz ticareti ile meşgul olan ve Adalar'da bulunan mahkemelerin bu karardan muaf tutulmasını istemiştir.⁵⁷ Meclis'te yapılan müzakereler neticesinde iş yükü az görülen ticaret mahkemelerinin kapatılması kararı oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁵⁸

Mebusan Meclisinde Adliye Nezareti bütçesi görüşülürken mahkeme teşkilatının özellikle Anadolu'nun birçok yerinde kurulmamış olması büyük bir eksiklik olarak görülmüştür. Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey gerek Anadolu'nun muhtelif yerlerini temsil eden mebusları ile yaptığı konuşmalardan gerek adliye teşkilatında yaptığı incelemelerden çok fazla yerde mahkeme eksikliği olduğunu tespit etmiş ve bu iş için bütçeye 25 bin lira ilave edilmesini istemiştir.⁵⁹ Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi ise teşkilat kurulacak yerlerin hangi kriterlere göre seçileceğini sormuştur. İhtiyaca göre mi yoksa mebusların iltimasına göre mi seçileceğini belirterek şayet ikinci şıkka göre hareket edilecekse buna karşı olduğunu vurgulamıştır. Teşkilat kurulması planlanan yerlerin mebuslar tarafından görülmesinden sonra bütçeye takviye yapılmasını daha doğru bulmuştur.⁶⁰

Mahkeme teşkilatının önemini kabul etmekle beraber halkın öncelikli ihtiyaçlarının olduğunu söyleyen Bursa Mebusu Ömer Feyzi Efendi ve Çorum Mebusu Ali Osman Efendi, birçok bölgede jandarmanın azlığından, asayişin olmamasından hatta yolların bulunmadığından bahsetmiştir. Böyle bir ortamda mahkeme bulunan yerlerde bile evrakların doğru düzgün tebliğ ettirilemediğini belirterek, taşrada önceliğin adliyeye değil jandarmanın ıslahına ve yol yapımına verilmesini istemiştir.⁶¹ Teşkilattan önce kaliteli adliye memuru yetiştirmenin daha öncelikli iş olduğunu savunan mebuslar

⁵⁶ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.584.

⁵⁷ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.587.

⁵⁸ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.588.

⁵⁹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.590.

⁶⁰ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.590.

⁶¹ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.590-591.

da olmuştur. Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi bunlardan biridir ki, Ankara'ya gönderilen ceza reislerinin beceriksiz ve aciz olduklarını söylemiştir. Nitelikli personel olmadıktan sonra adliye teşkilatı kurmanın gereksiz olduğunu savunmuştur.⁶² Adliye Nazırı adliye çalışanlarının niteliksiz olduklarına dair eleştirilere cevap vererek, altı yüz memuru göreve aldıklarını ve içlerinden birkaçının vasıfsız çıkabileceğini söylemiştir. Diğerlerinin iyi bir imtihandan geçtikten sonra atandığını ekleyerek, teşkilatın olduğu yerlerdeki ahalinin memnun olduklarından bahsetmiştir. Önceden savcılık görevini polis memuru yaparken hâlihazırda Hukuk Mektebi mezunlarının bu işi yaptıklarını dile getirmiştir.⁶³ Bu tartışmalara noktayı koyan isim ise Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey olmuştur. Jandarma, asayiş ya da yeteri derecede yol yok diye adliye teşkilatı kurmamayı savunmanın hata olacağını, zamanla bütün bu eksiklerin aynı oranda giderilmesiyle topyekûn gelişme gösterileceğini ifade etmiştir.⁶⁴ Mecliste gerçekleşen bu müzakereler neticesinde yapılan oylamada Adliye bütçesinin tamamı kabul edilmiştir.⁶⁵

II. 1911 YILI ADLİYE NEZARETİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

A. ADLİYE NAZIRI NECMETTİN MOLLA BEY'İN İCRAATLARI HAKKINDAKİ KONUŞMASI

Necmettin Molla Bey, Hakkı Paşa Hükümetinde Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Başkanı olarak atandıktan sonra⁶⁶ İngiliz mahkemelerinin çalışma sistemlerini incelemek amacıyla İngiltere'ye gitmek istemiştir. Bu talebe İngiliz makamlarından onay gelmiş ve istinaf mahkemesini, yüksek mahkemeyi, ağır ceza mahkemelerini hatta ilçe ve polis mahkemelerini incelemesi için görevlilerden gereken kolaylığı sağlamaları emri verilmiştir.⁶⁷ Adli kurumlara ek olarak Londra'da iki hapisaneyi ziyaret etmesi ya da İngiltere'nin başka yerlerinde ve Galler'de başka hapisanelere gitmek isterse kendisine yardımcı olunacağı belirtilmiştir.⁶⁸ Osmanlı adliye

⁶² MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.591. Hukuk Mektebinden mezun olacak öğrencilerin niteliklerini artırmak ve teorik bilgilerini pratiğe dökmelerini sağlamak amacıyla haftada üç gün okul sonrasında mahkemelerde ve adliye dairelerinde bulunmaları sağlanmıştır. Bu uygulama tecrübesine sahip olarak mezun olan öğrencilerin atamada öncelik kazanmaları üzerine Selanik Hukuk Mektebi Müdürü Adil Muslihiddin Bey Maarif Nezaretine 17 Şubat 1910 tarihiyle yazdığı yazıda bu uygulamalı eğitimin şehirlerinde de yapılması için Adliye Nazırlığı ile iletişime geçilmesini talep etmiştir. Maarif Nezareti bu talebi uygun bulmuş Selanik Adliye Müdürlüğüne gereken yazıyı göndermiştir. Bu bilgi için bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT, 1148/64, H.15 Safer 1328/26 Şubat 1910. Buradan nitelikli adliye personeli yetiştirmek amacıyla gereken adımların atıldığı anlaşılmaktadır.

⁶³ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.591-592.

⁶⁴ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.592.

⁶⁵ MMZC, 17 Mayıs 1326 (1910), s.593.

⁶⁶ BOA, DH.MUİ, 54/34, H. 3 Muharrem 1328/15 Ocak 1910.

⁶⁷ BOA, HR.SFR.3, 614/23, 15 Temmuz 1910.

⁶⁸ BOA, HR.SFR.3, 619/30, 15 Temmuz 1910.

teşkilatında yapılan düzenlemelerde daha ziyade Fransız modeli esas alınmasına karşın İngiliz modelinden de istifade etmek amacıyla yapıldığı anlaşılan bu seyahat, bütçe darlığı yaşanan dönemde çok mu gerekliydi sorusunu akıllara getirirse de yeni bir teşkilat oluşturma çabasının bir sonucu olarak görülmelidir.

Yerinde görerek yapılan bu ziyaret esnasında Necmettin Molla Bey, İngiliz makamlarına verdiği bilgilerde Osmanlı adliye sisteminde Meşrutiyetle birlikte yaşanan gelişmelerden bahsetmiştir. Nazırın üzerinde durduğu nokta, eski yönetimden kaynaklı aksaklıkların giderilmesi yönünde yapılan reformlardır. Bu bağlamda kadıların yerine hukuk bilgisi olan hâkimler atanmış, taşra teşkilatına nitelikli personel gönderilmiş, müfettişlik uygulamasıyla mahkemeler denetlenerek halkın adalete olan güveni artırılmıştır. Adli sistem konusunda İngiliz makamlarına pembe bir tablo çizen Necmettin Molla Bey bir yıl gibi kısa sürede atılan adımlardan fazlasıyla verim alındığından bahsetmiş, bir sonraki yıl en küçük köylere kadar kadı gönderilerek yargı teşkilatının muntazam hale getirileceğinden söz etmiştir.⁶⁹

Mebusan Meclisinde de 1911 yılı Adliye Nezareti bütçesi müzakereleri başladığı zaman Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, Osmanlı Devleti'nin yakın döneminden başlayarak adli yapısı hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Nazırlık görevine başladıktan sonra adliye teşkilatında üç önemli eksiklik olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan ilki, ihtiyacı karşılayacak düzeyde kanunların olmadığıdır. İkinci eksik ise kanunları uygulayacak nitelikte hâkimlerin azlığıdır. Nazıra göre, üçüncü eksik adliye teşkilatının azlığı ve dolayısıyla halkın adalete güveninin zayıflığıdır.⁷⁰

Necmettin Molla Bey bu eksikleri gidermek için hemen kolları sıvadığını belirtmiş ve uzmanlardan oluşan bir ekip kurarak titiz biçimde çalışmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kanunların kimisi ıslah edilmiş kimisi de güncellenmiştir. Yapılan çalışmalarla önce hukuk kuralları ve ticaret hukukuna ait maddeler düzenlenmiş, sonra ceza hukukuyla ilgili maddelerde düzeltmeler yapılmış ve nihayet diğer adli konuları ilgilendiren kanunlarda layihalar hazırlanmıştır. Bunlar içerisinde en kayda değer olanı halkın şikâyetçi olduğu eski mahkeme usullerinin terk edilerek basit ve kolay sisteme geçilmesidir.⁷¹

Halkın hakkını daha kolay araması için kurulan sulh mahkemelerine dair yapılan düzenlemede ise uzak köy ve nahiyelerde yaşayan insanların işini kolaylaştırmak amacıyla sulh hâkimleri sistemine geçilmiş ve artık adalete vatandaşın ayağına gider bir yapıya sokulmuştur. Ticaret kanunu kara ve deniz ticareti olarak ikiye ayrıldığından ilk olarak kara ticaretine önem verilmiştir. Adliye Nazırı bir asır öncesinden kalma eski ticaret kanunlarıyla hâlihazırın işlemeyeceğini söyleyerek, bu alanda da güncel düzenlemeler yapıldığına işaret etmiştir. Osmanlı icra kanununun çok karmaşık ve bölgesel

⁶⁹ Necmettin Molla Bey'in açıklamalarının tamamı için bkz. BOA, HR.SFR.3, 619/59, 31 Aralık 1910.

⁷⁰ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.43-44.

⁷¹ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.44.

farklılık arz ettiğini söyleyen Nazır, bunu da ıslah ettiklerini ancak yürürlüğe girmesinin bir sonraki yıla kaldığını anlatmıştır.⁷²

Kanuni düzenlemelerde en kapsamlı çalışmanın ceza kanununda yapıldığı görülmektedir. Güncel esaslara göre 455 maddeden oluşan yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır. Taslak incelenmek üzere Şura-yı Devlet'e⁷³ gönderilince gerek içeriğinin yoğunluğu gerekse zaman darlığı yüzünden bu yeni kanun onay görmemiştir. Mevcut ceza kanununun iş gördüğü ancak üzerinde gerekli düzeltmelerin ve eklemelerin yapılmasının yeterli olacağı kararı çıkmıştır. Meşrutiyet yönetimine uygun biçimde atılan en kayda değer adım ise bireysel özgürlükler alanında olmuştur. Tutuklama emri ve tahliye gibi konular önceden sorgu hâkimlerinin uhdesindeyken, bunlardan istenen verim alınmayınca bu görev müstakil biçimde çalışacak özel bir heyete verilmiştir.⁷⁴

Halkın adli mercilere başvururken ödemek zorunda olduğu çeşitli vergi ve harçların hafifletilmesi ya da kaldırılması konusu da bahsi geçen düzenlemeler arasında yer almıştır. Sorun teşkil eden konulardan başkası dava vekilliği olmuştur. Necmettin Molla Bey'e göre, adliyenin önemli parçalarından biri olan bu görevi, Osmanlı Devleti'nde isteyen herkes yapabildiği için, iş çoğu zaman ehil olmayan kimselere kalmış ve bunların yanlış icraatları yüzünden bu görevi ifa edenler halk nazarında itibarını yitirmiştir. Dava vekilliğini hak ettiği seviyeye çıkarmak amacıyla yeni çalışmalar yapılmış ve bunlar Mebusan Meclisinin onayına hazır hale getirilmiştir.⁷⁵ Dava vekilliği ya da avukatlığa II. Meşrutiyet döneminde muhami denmeye başlanmıştır ki Adliye Nezareti, dava vekilliğiyle ilgili sorunları ortadan kaldırmak ve bu işleri yasal bir çerçeve içine almak amacıyla Muhami Kanunu adıyla bir kanun hazırlamıştır. Bu kanun 11 Ekim 1910'da Vükela Meclisinde görüşüldükten sonra Mebusan Meclisine gönderilmiştir ancak yürürlüğe girmesi mümkün olmamıştır.⁷⁶ Osmanlı adliye sisteminin aksayan yönleriyle ilgili doğru tespitler yapılmış hatta düzeltmeye yönelik adımlar atılmış fakat bunların uygulamaya geçirilmesinde ya da uygulama aşamasında sıkıntılar yaşanmıştır.

Necmettin Molla Bey'in kayda değer icraatlarından diğeri eski kanunların toplanarak bir araya getirilmesi ve kullanışlı hale sokulmasıdır. Tanzimat Döneminden beri hazırlanmış olan kanunların herhangi bir tasnife tabi tutulmamış olmasını adliye için eksik olarak gören Nazır, mevcut düsturun gelişigüzel ve ilmi ciddiyetten yoksun şekilde hazırlandığı bilgisini vermiştir. Hangi kanunun yürürlükte olduğu, hangisinin kaldırıldığı gibi önemli konuların bu düzensizlik yüzünden belirsiz olması, mahkemelerin doğru karar vermesine engel teşkil ettiği için Adliye Nezareti bir çalışma

⁷² MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.44-45.

⁷³ II. Meşrutiyet döneminde Şura-yı Devlet'te yaşanan gelişmeleri gösteren bir çalışma için bkz. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Danıştay (Şura-yı Devlet)", V/13, Güz 2006, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, ss.79-89.

⁷⁴ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.45.

⁷⁵ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.45-46.

⁷⁶ Demirel, 227, 1192. Dipnot.

başlatmıştır. İlk adım olarak, Meşrutiyetin ilanından sonra Mebusan Meclisi tarafından çıkarılan kanunlar bilimsel bir tasnifle bir araya getirilmiştir.⁷⁷

Nezaretin ikinci adımı düsturu birinci tertip ve ikinci tertip şeklinde tasnif etmek olmuştur. Birinci tertip Tanzimat'tan 1884 yılına kadar olan ikinci tertip ise Meşrutiyetin ilanından itibaren hazırlanmış kanun, nizamname, mukavele, antlaşma hatta padişah iradelerini kapsamıştır. İki ciltten oluşan bu eser, kanunların Takvim-i Vakayi'de hangi tarihte yayımlandığı gibi detaylı biçimde hazırlanarak kullanışlı biçime sokulmuştur. Bunun dışında düsturdaki kanunlar ve kanun düzenlemeleri çıkarılarak mecelle şeklinde ayrı olarak tasnif edilmiştir. Bunların basım işi elde edilecek gelir kendisinde kalmak üzere Donanma Cemiyetine bırakılmıştır.⁷⁸

Hâkimlerin niteliğini ve alanlarındaki bilgi ve tecrübelerini artırmak için Adliye Nezaretinin birtakım plan ve girişimleri olmuştur. Önceki dönemde hâkim atamasında standart bir düzen olmadığını belirten Necmettin Molla Bey, Hukuk Mektebinden⁷⁹ mezun olanların Adliyeye geldikten sonra altı ay süren yetersiz bir staj gördüklerini ve doğru dürüst tecrübe kazanmadan mahkeme reisi ya da savcı olarak atandıklarını dile getirmiştir. Bu durumu düzeltmek amacıyla atama ve terfi kanun layihası hazırlayan Nezaret, okuldan mezun olanların Adliyede uygun bir ücret karşılığında ve farklı mahkemelerde bir buçuk yıl staj yapma zorunluluğu getirmeyi planlamıştır. Bunun sonunda da liyakatlerine uygun mahkemelere atanmaları gerçekleştirilecektir.⁸⁰

Nitelikli hâkim yetiştirme konusunda atılan yurtdışına öğrenci gönderme adımı konusunda da Necmettin Molla Bey Meclise bilgi vermiştir. Önceki yıl toplam 15 öğrenciyi hukuk eğitimi için Avrupa'ya gönderen Nezaretin bu konuda seçici davrandığı görülmektedir zira sonraki yıl yapılan sınavı sadece iki öğrenci kazandığı için bunlar gönderilmiştir. Hukuk

⁷⁷ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.46.

⁷⁸ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.47.

⁷⁹ Hukuk Mektebi, Osmanlı Devleti'nin yargı teşkilatında yaptığı yeniliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, yeni hukuk sisteminin ihtiyacı olan personeli yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Yüksek öğrenim düzeyinde eğitim veren ilk hukuk mektebi, Mekteb-i Hukuk-u Sultani adıyla Mekteb-i Sultani'ye bağlı olarak faaliyetine başlamıştır. 1880 yılında ise Adliye Nezaretine bağlı olarak Mekteb-i Hukuk-u Şahane adıyla başka bir okul açılacak ve daha sonra bu iki okul birleştirilecektir. 1909 yılına kadar Darülfünuna bağlanmadan eğitim veren okul 1909'da Darülfünuna bağlı bir fakülte haline gelecektir. Hukuk Mektebi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", C.16, S.3, 2012, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, ss.163-186.

⁸⁰ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.47. II. Meşrutiyet döneminde Hukuk Mektebi'ne öğrenci alımı konusunda seçici olmak için bazı adımlar atılmıştır. Önceden okula mekteb-i âliye diplomalı öğrenciler ile mekteb-i idadi mezunları ve talebe-i ulum sınavla kabul edilmiştir. Maarif Nezareti 1910 yılında bu teamülü değiştirmiş ve sadece idadi mektebi öğrencilerinin kaydını yapmıştır. Bu durum bazı şikâyetlere yol açmış ve talebe-i ulumun da bazı uygun şartlar dairesinde okula kaydının yapılması hazırlığında olduğu Maarif Nezaretince duyurulmuştur. Bkz. "Müteferrika", 31 Ocak 1910, No:53, Beyan-ül Hak, s.2.

eğitiminde dikkat edilen diğer nokta, okuldaki teorik eğitimle beraber uygulamalı eğitime de önem verilmesidir. Okul saatlerinin dışında her gün öğleden sonraları öğrenciler mahkemelere gidip adliyenin işleyişi hakkında kendilerini geliştirmişlerdir.⁸¹

Adliye çalışanları için zengin bir kütüphane kurulması yine Necmettin Molla Bey'in icraatları arasındadır. Meclis-i Ayan'ın müzakere salonunda 200 lira tahsisat ile geniş bir kütüphane açılmış, buraya yüzden fazla Türkçe hukuk kitabı, 280 cilt fıkıh kitabı ve 120 civarında Fransızca kaynak konmuştur. Adliye çalışanlarına yönelik başka bir hizmet ise Ceride-i Adliye dergisinin çıkarılmasıdır. Hukuki konuları içeren ve Nezaretin resmi yayın organı olan dergi, 4250 abone sayısına ulaşarak önemli bir başarı sağlamıştır. Bütün bu çalışmaların ortak amacı ise adliye çalışanlarının kendilerini geliştirmeleri, niteliklerini artırmaları olarak gösterilmiştir.⁸²

Necmettin Molla Bey'in üzerinde hassasiyetle durduğu en önemli konu hâkimlerin azledilemezlik zırhına sahip olmalarının sakıncasıdır. Kanunuesasiye göre, hâkimlerin azledilmesi mümkün değildir.⁸³ Bağımsız ve korkusuzca karar almak için bunun şart olduğunu düşünen Nazır öte yandan bu zırha bürünen kimi hâkimlerin görevlerini suiistimal ettiklerinden yakınmıştır. Hazırladıkları atama ve terfi kanun layihası ile bu duruma bir düzenleme getirmeyi düşündüklerini söyleyen Nazır, işini iyi yapmayan hâkimleri cezalandırmak hatta işten çıkarmak için temyiz mahkemesi kararıyla hareket edeceklerini söylemiştir. Bu sayede Kanunuesası ile çelişmeden ama aynı zamanda hâkimlerin ahlaklı davranmalarını sağlayacak bir adım atılmış olacaktır.⁸⁴

B. ADLİYE BÜTÇESİ HAKKINDA MEBUSLARIN GÖRÜŞLERİ

Adliye bütçesinin fasıllarına dair müzakereler başladığında birinci fasılda bulunan Mezahip Müdüriyetine yönelik, Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin eleştirileri olmuştur. Gayrimüslim unsurların arasındaki ihtilafları çözmekle görevli olan bu müdüriyetin çalışma biçiminden memnun olmayan Boşo Efendi, söz konusu ruhani liderlerin Hükümete herhangi bir konuda tezkere yazmaları durumunda, Adliye Nezareti tarafından buraya havale edildikleri bilgisini vermiştir. Ruhani liderler Mezahip Müdüriyetine yaptıkları müracaattan istedikleri sonucu alamayınca

⁸¹ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.48.

⁸² MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.48-49.

⁸³ Kanunuesasının hâkimlerin azledilemeyeceğini belirten 81. Maddesi şöyledir: *“Kanun-u mahsusuna tevfikân taraf-ı devletten nasb olunan ve yedlerine berat-ı şerif verilen hâkimler layenazıldır. Fakat istifaları kabul olunur. Hâkimlerin terakkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i memuriyetleri ve tekaüdüleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azlolunmaları dahi kanun-u mahsusu hükmüne tabidir ve hâkimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irae eder.”* Bunun için bkz. Suna Kili, Türk Anayasaları, Tekin Yayınevi., İstanbul, 1982, s.20.

⁸⁴ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.49-50.

Sadarete ya da diğer nezaretlere durumu şikâyet etmek zorunda kalmışlardır.⁸⁵

Yorgo Boşo Efendi bu şikâyetlerin kimi zaman gayrimüslim mebuslar aracılığıyla kimi zaman da basın yoluyla gündeme getirilmesiyle, Hükümet ile gayrimüslim cemaatler arasındaki çekişmenin sürüp gittiğine dikkat çekmiştir. Soruna çözüm olarak da bütün müracaatların Mezahip Müdüriyetinde çözüme kavuşturulması fikrini sunmuş, müracaatın Mezahip Müdüriyeti tarafından ilgili nezarete aktarılmasından bir fayda görülmediğine işaret etmiştir. Bu çalışma sistemi devam edeceksé Mezahip Müdüriyetinin kapatılmasını isteyen Boşo Efendi, görevi sadece evrak alıp vermekten ibaret olan müdürlüğe boşuna tahsisat ayrılmamasını talep etmiştir.⁸⁶

Boşo Efendi'nin bu serzenişine Adliye Nazırı cevap vermek durumunda kalmış ve mezheplerin sahip olduğu imtiyazların Kanunuesası ile korunduđu⁸⁷ bilgisini vererek söze başlamıştır. Adliye Nezareti içinde bulunan Mezahip Müdürlüğünün cemaat reislerinin tek muhatabı olduğunu, bütün işlemlerini buradan gerçekleştirmek zorunda olduklarını diğer Nezaretlerle iletişime geçme haklarının bulunmadığını hatırlatmıştır. Tek istisna olarak ise ruhani liderlerin Mezahip Müdüriyetini, Sadarete şikâyet etme durumlarının olabileceğinden bahsetmiştir. Buna ek olarak, cemaat liderlerinin özel surette diğer nezaretlere müracaat ettiklerini ama bunun resmi kanaldan yapılmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁸⁸

Gayrimüslim mebusların bu memnuniyetsizliğine karşın bazı Müslüman mebusların da farklı konularda çeşitli rahatsızlıkları olduğu görülmektedir. Hama Mebusu Halit el-Berazi Efendi, Osmanlı Devleti'nin temel anlayışında İslamiyet'in olduğunu, bu yönden en önemli kaynaklarının Kuranikerim olması gerektiğini ancak özellikle Hükümeti oluşturan nazırlarda Batı kaynaklarına aşırı meyil olduğunu ileri sürmüştür. Hemen her konuda Batı kanun ve uygulamalarına başvurmanın sosyal yapıya zarar vereceğini hatta dini anlayışın sekteye uğrayacağını dile getirmiştir.⁸⁹

Halit el-Berazi Efendi, harbiye, dâhiliye, maliye ya da siyaset gibi alanlarda Batı'dan istifade etmenin sakıncası olmadığını ancak yabancı devletlerin ceza kanunlarının İslam Devleti olan Osmanlı'da tatbik edilmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Yürürlükteki ceza kanununun Fransa'dan alındığını örnek olarak göstermiştir. Elllerinde İslam şeriatı varken ecnebi kanunlarını tercüme ederek iş yapmanın hata olduğunu söyleyen Berazi Efendi, şer'i hukuku temel alan kendi ceza kanunlarını

⁸⁵ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.52-53.

⁸⁶ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.53.

⁸⁷ Kanunuesasının mezhep imtiyazlarını içeren 11. Maddesi şöyledir: “Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslam'dır. Bu esas vikaie ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumiyeyi ihlal etmemek şartıyla memalik-i Osmaniye'de maruf olan bilcümle edyanın serbesti-i icrası ve cemaat-ı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı devlet'in taht-ı himayesindedir.” Bunun için bkz. Kili, s.10.

⁸⁸ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.53-54.

⁸⁹ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.56.

yapabileceklerini ifade etmiştir. Bunun için bir öneri sunarak dört İslam mezhebine uygun biçimde ceza yasası hazırlayacak komisyon kurulmasını gündeme getirmiş, komisyona Bâb-ı Meşihattan, Mısır ve taşrada isim yapmış İslam âlimlerinden 10, ilmiye mensubu mebuslardan 5 ve İstanbul'daki hukukçulardan 5 olmak üzere toplam 20 kişinin katılmasını teklif etmiştir.⁹⁰

Şer'i hükümlerin uygulanmasını talep edenler mürteci ilan edilecekse kendisinin iftiharla mürteci olmayı kabul edeceğini belirten Halit el-Berazi Efendi'ye cevap veren kişi Adliye Encümeni Başkanı ve Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi olmuştur. Şer'i hükümlerin kendilerine emrettiği şeyin insanlar için faydalı olacağına diğer milletlerin uygun ve meşru kanunlarını alabilecekleri olduğunu belirten Ahmet Mahir Efendi, çıkarılan tüm kanunların şeriata ters düşmemesi için titizlik gösterildiğini eklemiştir.⁹¹ Halit el-Berazi'nin sözleri Meclis'te tepkiyle karşılınca ortamı yumuşatmak amacıyla Akka Mebusu Esat Efendi söz istemiş ve Adliye Nazırının birçok icraatında şeriata uygun davrandığını bizzat müşahade ettiğini dile getirmiştir. Mebusan Meclisinde çok sayıda din âlimi, müftü ve kadı kökenli mebus bulunduğunu, bunlar varken şeriata aykırı kanun çıkamayacağını söyledikten sonra Halit el-Berazi'nin niyetinin fesat çıkarmak değil sadece Adliye Nazırının bu konudaki hassasiyetini yüksek tutmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.⁹²

Adliye Bütçesi görüşmelerinde üzerinde en fazla tartışılan meselelerden birisi adliye müfettişleri olmuştur. Bunlara ihtiyaç olup olmadığı konusunda mebuslar arasında farklı görüşler benimsendiği görülmektedir. 1911 yılı bütçesinde Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, müfettişlerin gereksiz olduğundan bahisle lağvedilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu işi taşrada bulunan savcılarının yapmasının daha sağlıklı olacağını zira görev yaptıkları bölgedeki memurlarla ortak mesaide buldukları için onları daha iyi tanıdıklarını eklemiştir. Bu sebeple müfettişlere gerek kalmadığını dile getirerek bütçede bunlara ayrılan paranın başka icraatlarda kullanılması amacıyla mebuslardan onay istemiştir.⁹³ Müfettişlik uygulamasının kaldırılması örneği Osmanlı Devleti'nde kurumsal istikrar anlayışına riayet edilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Bir önceki yıl da Adliye Nazırı olan Necmettin Molla Bey o dönemdeki bütçe müzakerelerinde müfettişlerin adliye için elzem olduğundan bahsetmiş ve çalışmalarına devam etmelerini istemişken aynı Nazırın sonraki yıl, müfettişlerin gereksiz olduğundan bahsetmesi çelişkiyi ortaya koymaktadır. Bu da II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı idare tarzının ileriye dönük değil günü kurtarmaya yönelik kısa vadeli olduğunu göstermektedir. Nazırı bu şekilde davranmaya iten sebebin bütçe darlığı olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Savunduğu bir şeyden sonradan vazgeçmek zorunda kalması kaynak yetersizliğinin bir sonucu olarak görülmektedir.

⁹⁰ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.57.

⁹¹ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.57-58.

⁹² MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.58-59.

⁹³ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.55.

Necmettin Molla Bey'in müfettişlerden gelecek paranın bir miktarını nereye harcayacakları konusunda yaptığı açıklamaya göre, yeni bir kalem kurulacak ve bu kendi içinde üç şubeye ayrılacaktır. Bunlardan ilki düstur kalemi olacak, diğeri temyiz kararlarını içeren mecmuayla ilgilenen şube ve üçüncüsü de istatistik çalışmalarıyla meşgul olacak kalemden teşekkül edecektir. Özellikle istatistik konusundaki çalışmaların on yıldan beri yapılmadığını söyleyen Adliye Nazırının bu teklifi mebuslar tarafından kabul edilmiştir.⁹⁴

Osmanlı adliye teşkilatının çağın gereksinimlerine ulaşamadığını gösteren en güzel örneklerden birisi dolap meselesidir. Bunun için bütçeye konan parayı açıklayan Necmettin Molla Bey, adliyelerde resmi evrakların 10 kuruşluk basit sandıklarda muhafaza edildiğini ve bunların çirkin görüntü oluşturduğunu söylemiştir. Bütçeye eklenecek parayla 100-150 kuruş fiyatla kilitli dolaplar yaptırılarak düzenli ve düzgün bir evrak koruma sistemine geçeceklerini bildirmiştir.⁹⁵

İpek Mebusu İbrahim Efendi ise meseleye farklı bir açıdan bakmış, halkın önce eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini, ondan sonra adliye teşkilatına hız verilmesini savunmuştur. Bu amaçla seçim bölgesindeki tüm adliye teşkilatının kapatılmasını ve yerine okul açılmasını istemiştir. Okuma yazması olmayan insanlara mahkeme kâğıdı gönderildiği zaman daha onun ne işe yaradığını bilmediklerini ileri süren İbrahim Efendi, göstermelik ve niteliksiz bir iki adliye memuru atamanın seçmenlerin gözünü boyamaktan başka amaç gütmeyişini sözlerine eklemiştir.⁹⁶ Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey de nitelikli hâkim yetiştirmeden taşraya alalecele adliye çalışanı göndermenin doğru olmadığını, istenen seviyede hâkimler yetiştikçe bunların görevlendirilmesinin daha sağlıklı olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Nitelikli hukukçu yetiştirme söz konusu olunca dikkatler Hukuk Mektebine çevrilmiştir. Kendi çocuğu da bu okulda eğitim gören Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, Maarif Nezaretinin bahsi geçen okulla yeterince ilgilenmediğinden şikâyet etmiş ve okulun Adliye Nezaretine bağlanmasını teklif etmiştir. Bu sayede Nezaretin istediği gibi öğrenci yetiştirebileceğinden bahseden İsmail Sıtkı Bey'in teklifi kabul görmemiştir.⁹⁸

⁹⁴ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.56 ve 59.

⁹⁵ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.63.

⁹⁶ MMZC, 26 Mart 1327 (1911), s.127.

⁹⁷ MMZC, 26 Mart 1327 (1911), s.125.

⁹⁸ MMZC, 23 Mart 1327 (1911), s.63-64.

III. 1912 YILI ADLİYE NEZARETİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

A. ADLİYE NAZIRI MEMDUH BEY'İN AÇIKLAMALARI

Adliye Nezaretinin 1912 yılına ait bütçesi hakkında Mebusan Meclisinde yapılan müzakereler, dönemin Adliye Nazırı Memduh Bey'in⁹⁹ açıklamaları ile başlamıştır. Memduh Bey'i müzakere başlar başlamaz bu şekilde söz almaya iten hadise ise İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi'nin bütçe encümeninde görüşülürken Osmanlı adliye sisteminde yapılması gereken ıslahatları belirten bir yazıyı kaleme almasıdır. Memduh Bey, mahkemelerin oluşturulması, yaygın hale getirilmesi, hâkimlerin yetiştirilmesi gibi konulara temas eden bu yazı üzerinden Adliye Nezaretinin çalışma prensiplerine değinen izahatta bulunmuştur.¹⁰⁰

Memduh Bey'in konuşmasında değindiği ilk nokta, Osmanlı adliye teşkilatının ülkenin her tarafına yayılamamış olduğudur. Kirkor Zöhrap Efendi'nin bu soruna çare olarak önerdiği seyyar hâkimlik sistemi üzerinden sözlerine devam eden Memduh Bey, Osmanlı Devleti'nde adli teşkilatın yaygın hale getirilememesini iki gerekçeye dayandırmıştır ki, ilki ihtiyacı karşılayacak sayıda hâkim yetiştirilememesi ve ikincisi para azlığıdır. İki sene içinde imkânlar dâhilinde birçok kazada mahkeme açıldığı ve mevcut mahkemelerin de büyük kısmının yenilendiği bilgisini veren Memduh Bey, bunun yeterli olmadığını ve sorunu gidermek için Sulh Mahkemeleri kurulacağını dile getirmiştir.¹⁰¹

Adliye Nazırı Memduh Bey'in Mebusan Meclisine teklif edeceğini söylediği Sulh Mahkemeleri usulünde, Mahkeme Teşkilat Kanunu ile Köy İhtiyar Meclislerine verilen görev tadil edilecek ve bunların çözmekte yetersiz kaldığı veya yetkilerini aşan durumlarda söz konusu Sulh Mahkemelerine müracaat etme durumu olacaktır. Bu sebeple de her nahiyeye ve birçok kaza merkezine Sulh Mahkemesi açılması planlanmıştır. Bu uygulama ile Bidayet Mahkemelerinde bulunan davaların çoğu Sulh Mahkemelerine kaydırılacak ve iş yükü hafifletilecektir. Aynı zamanda en küçük yerleşim birimine kadar adli teşkilat götürülmüş olacaktır.¹⁰²

Meclis konuşmasında sözü yeniden Zöhrap Efendi'nin seyyar hâkimlik önerisine getiren Memduh Bey, bunun üç sebepten dolayı

⁹⁹ Mehmet Memduh Bey 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerinde İttihat ve Terakki'nin adayı olarak Tahir Hayrettin Bey'in karşısına çıkmış ancak seçimi kaybetmiştir. Buna karşılık 1912 seçimlerinde İstanbul'dan seçilecek ve Adliye Nazırı görevine getirilecektir. Bkz. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.212. Mehmet Memduh Bey'in 1919'daki kalp sekmesinden kaynaklı vefat haberini veren gazetede, onun, memleketin yetiştirdiği en önemli hukuk âlimlerinden biri olduğu, Hukuk Fakültesinde uzun süre eğitim vererek birçok öğrenci yetiştirdiği, başsavcılık yaptığı ve nazırlık görevini ifa ettiği bilgileri yer almıştır. Bkz. "İrtihal-i Müessif", 10 Mart 1919, No:157, Ceride-i Sufiye, s.534.

¹⁰⁰ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.300.

¹⁰¹ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.300-301.

¹⁰² MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.301.

uygulanabilir olmadığını belirtmiştir. Birinci sebep olarak, Osmanlı topraklarının genişliğinden bahisle yolların yeterince gelişmemesini ve ulaşım araçlarının yetersizliğini göstermiştir. İkinci sebep ise bütçenin seyyarlığa engel teşkil edeceğidir. Her vilayette yüzlerce hâkimin kâtipleriyle beraber dolaşmasının harcırah yükünü artıracığını hatırlatan Memduh Bey, bu miktarın öngörülemez olduğunu ve bütçe planlaması için sorun teşkil ettiğini söylemiştir. Üçüncü sebep de konaklama problemidir. Hâkimlerin gittikleri köy ve nahiyelerde otel ve lokanta olmayacağından o bölgenin ileri gelenlerinden birinin evinde konaklayacaklardır. Bu konaklamanın bedeli hâkim tarafından ödenmek istense bile Osmanlı misafirperverliği buna engel olacaktır. Hâkimin konakladığı hane sahibi ile onun çevresindekilerin bir davası ortaya çıkınca da hâkim ne kadar adil olursa olsun karşı tarafın şaibe söylemleri şüpheye yol açacaktır.¹⁰³

Kirkor Zöhrap Efendi'nin adliyenin ıslahı için sunduğu tekliflerden bir diğeri Temyiz Mahkemeleri hakkında olmuştur. Bu mahkemelerin faydaları konusunda şüpheleri olan Zöhrap Efendi, hukuk ve istida dairelerinin ya kapatılmasını ya da yenilenmesini gündeme getirmiştir. Temyiz Ceza Dairesinin cinayet hükümleri için istinaf derecesinde olduğunu hatırlatarak, yenilenmesinin zaruri olduğuna vurgu yapmıştır. Adliye Nazırı Memduh Bey bu teklife de sıcak bakmamış, bütün medeni ülkelerde temyiz mahkemelerinin yürürlükte olduğunu söylemiş, bazı dairelerinin kapatılmasının isabetli bir karar olmadığına vurgu yapmıştır. Buna ek olarak ceza dairesinin cinayet hükümleri için istinaf derecesinde konumlandırılmasına da imkân görmemiştir.¹⁰⁴

Mahkemelerin dağılımına da eleştiri getiren Zöhrap Efendi, çeşitli vilayetlerdeki ahalinin ihtiyaçları gözetilmeden mahkeme kurulduğunu ve bundaki orantısızlığın adalet sistemine zarar verdiğini ifade etmiştir. Nazır Memduh Bey'in bu eleştiriye de haksız bulduğu yönünde açıklamaları olduğu görülmektedir zira adliye teşkilatı düzenlenirken mahalli durum ve ihtiyaçların göz önünde tutulduğuna vurgu yapmıştır. Yerleşim yerinin özelliğine ve ihtiyaca göre mahkeme açıldığına işaret eden Nazır, kimi kaza, liva ve vilayetlerde ticaret mahkemeleri, kimisinde de istinaf mahkemeleri kurulmasının yapılan incelemeler sonucunda gerçekleştiği bilgisini vermiştir.¹⁰⁵

Zöhrap Efendi'nin bazı hâkimlerin görevlerini suiistimal ettiği ya da keyfi kararlar verdikleri yönündeki iddiasına Memduh Bey'in verdiği yanıt daha ziyade adliye teşkilatını korumak biçiminde olmuştur. Kasıtlı biçimde yanlış ve keyfi karar verecek herhangi bir hâkimin olacağına ihtimal veremeyen Nazır, insani sebeplerden dolayı bazı hatalı kararların verilebileceğini bunun da kanuni yollarla düzeltilmesini talep etme yolunun açık olduğunu belirtmiştir. Bazı hâkimler ve adliye memurları hakkında halktan ve amirlerinden gelen delile dayalı şikâyet ve ihbarlar karşısında, gereken hamleleri yaptıklarını ve suçu tespit edilenleri cezalandırma konusunda müsamaha göstermediklerini eklemiştir. Memduh Bey konuyla

¹⁰³ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.302.

¹⁰⁴ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.302-303.

¹⁰⁵ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.304.

ilgili bir bilgi de vermiş, 1327 (1911) yılının başından itibaren bütün adliye sınıfı hakkında 274 memurun mahkemeye verildiğini paylaşmıştır. Adliye memurlarının tamamının on bine yakın olduğunu hatırlatarak söz konusu 274 sayısının çok cüzi kaldığına vurgu yapmıştır.¹⁰⁶

Memduh Bey'in konuşmasında üzerinde durduğu iki önemli konudan biri adliye müfettişleri diğeri ise hâkimlerin ve adliye memurlarının yetiştirilmesi olmuştur. Müfettişlerin işlerin sağlıklı yürütülmesinde önemli bir rol oynadıklarına atıfta bulunan Adliye Nazırı, mevcut durumda bu işi istinaf savcılarının yaptığını ancak bunların asli görevlerinin yoğunluğunun, teftiş görevini sağlıklı biçimde yerine getirme konusunda engel olduğunu söylemiştir. Bu eksikliği gidermek amacıyla bir sonraki yıl adliye müfettişliği oluşturulması için kanun hazırlığında olduklarını da belirtmiştir.¹⁰⁷ Önceki yılın bütçe görüşmelerinde adliyenin birikmiş sorunlarından bazılarını çözmek için yeni kaynak yaratmak amacıyla adliye müfettişliğinin kaldırılıp, buradan gelecek paranın kullanılmak istenmesi geçici çözümlerin işe yaradığını göstermektedir. Bu şekilde sorunlar kökünden çözülemediği gibi bulunan çözümler yeni sorunların çıkmasına yol açmıştır. Sürekli bir şeylerin değiştirilip yeni uygulamalara geçilmesi, adliye görevlilerinin bağlı oldukları nezaretin işleyişine duydukları güveni sarsıcı bir sonuç ortaya çıkarma ihtimaline sahiptir.

Hâkimlerin yetiştirilmesi meselesinde ise Zöhrap Efendi'nin, Hukuk Mektebi'nin ıslah edilmesi, ders programlarının güncellenmesi, ders veren hocaların vasıflı kimselerden seçilmesi¹⁰⁸ tavsiyelerine Memduh Bey verdiği cevapta, söz konusu işlerin Maarif Nezaretinin uhdesinde olduğunu, bu yüzden bu tavsiyelerin bahsi geçen bakanlığın bütçe görüşmesinde dile getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna karşın Memduh Bey, Adliye Nezaretinin hâkim olmak için sadece Hukuk Mektebi'nden mezun olmayı yeterli görmediğini, hakimlerin seçimlerinde ve terfilerinde yeni kriterler uygulamak istediklerini söylemiştir. Darülfünunun bir şubesi olan Hukuk Mektebi'nden mezun olmak için yeterlilik sınavının kaldırılmasından dolayı hâkim adaylarının özel bir sınavdan geçirilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁶ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.305.

¹⁰⁷ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.306.

¹⁰⁸ Hukuk Mektebi muallimlerinden Mehmed Cemil Bey tarafından okul hakkında kaleme alınan bir yazıda; öğretmenlerin kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri konusuna önem vermeyerek sadece derslerini anlatıp gitmekle yetinirlerse kaliteli öğrenci yetişmeyeceği üzerinde durulmuştur. Mehmed Cemil Bey'in hem okul hem de okulun programlarına dair yazısı için bkz. Mehmed Cemil, "Mekteb-i Hukuka ve Programlarına Bir Nazar", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Sene:2, No:17, 1326 (1910), ss.339-347. Bu konuda Selanik Hukuk Mektebi öğrencilerinin bir şikâyeti vaki olmuş, öğretmenlerinin yetersiz kaldıkları yönünde rahatsızlıklarını belirtmişlerdir. Bu şikâyet üzerine 2 Eylül 1909 tarihli yazıyla Selanik Maarif Müdürlüğüne şikâyetle ilgilenilmesi ve şayet tespit edilen yetersiz öğretmen varsa Nezarete bildirilmesi emri verilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT, 1139/53, H.16 Şaban 1327/2 Eylül 1909.

¹⁰⁹ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.306.

Osmanlı Devleti'nde hâkimlerin azledilmeleri durumu söz konusu olmadığı için böyle yüksek bir imtiyaza sahip bir zümrenin seçilmesinde özel şartlar aranması gerektiğini vurgulayan Memduh Bey, hâkim olduktan sonra bile gelişimlerini sağlayacak uygulamalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Adliye personelinin seçimine dair bazı kanun ve nizamlar olsa da bunların eskidiğini ve ihtiyacı gidermekte yetersiz kaldığını hatırlatmıştır. Bu eksikliği gidermek isteyen Adliye Nezareti, hazırlamakta olduğu yeni bir kanunla değişik bir yöntem izlemeyi amaçlamıştır. Buna göre, hâkim adayları Hukuk Mektebinden mezun olduktan sonra birtakım eğitim ve sınava tâbi tutulacaktır. Teorik bilgilerini tatbiki hale getirmek için Nezaret içinde kurulan uygulama dersliğinde eğitim alacak, kendi alanlarıyla ilgili açık olarak yapılacak sözlü ve yazılı sınava gireceklerdir. Bu eğitim ve sınavlarda başarı gösterenler göreve başlayacaktır.¹¹⁰

Adliye Nazırı Memduh Bey, bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada adaleti temin edecek yeni kanunların yapılmasıyla ilgili çalıştıklarını, mevcut kanunları yenilemenin de gündemlerinde olduğunu, bunun için esas aldıkları kriterin Kanunuesasînin 118. maddesi olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Zöhrap Efendi'nin bu konuda mevcut kanunlara bir iki madde ilave edilerek sorunun çözüleceği yönündeki görüşüne katılmayan Nazır, fıkıh hükümleri ve medeni kanunlar çerçevesinde adam akıllı çalışmalar yapılmasını savunmuştur.¹¹²

B. HALEP MEBUSU ALİ CENANİ BEY'İN ADLİYE TEŞKİLATINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Mebusan Meclisindeki Adliye Nezareti bütçesi müzakerelerinde Memduh Bey'in açıklamaları sonrası verilen aranın akabinde ilk sözü Halep Mebusu Ali Cenani Bey almış ve Osmanlı adliye sisteminde durumun hiç de anlatıldığı kadar parlak olmadığını dile getirmiştir.

Ali Cenani Bey, Memduh Bey'in adliye memurları içinde keyfi hüküm ve karar verecek kimsenin olmadığı ifadesini çok iddialı bulmuş, gerek kendi seçim bölgesinde ve gerek çevre vilayetlerde yaptığı geziler sırasında halkın adliye çalışanlarından çokça şikâyet ettiğini söylemiştir. Bahsi geçen şikâyetler arasında irtikâp, adil karar vermeme, kuruma sürekli gitmeyip devamsızlık yapma gibi örnekler vardır. Buna ilaveten halk, diğer kurum memurları ve zaptiye görevlileri ile adliye personeli arasındaki uyumsuzluk ve didişmeden de epeyi rahatsız vaziyettedir. Özellikle zaptiye görevlileri

¹¹⁰ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.306.

¹¹¹ Kanunuesasînin söz konusu 118. Maddesi şöyledir: “*Elyevm düsturul-amel bulun nizamât ve teamül ve âdât ileride vazolunacak kavanin ve nizamât ile tadil veya ilga olunmadıkça meriyyül-icra olacaktır. Kavanin ve nizamâtın tanziminde muamelat-ı nasa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fihhiyye ve hukukiye ile âdâb ve muamelat esas ittihaz kılınacaktır.*”, Bkz. Kili, s.31.

¹¹² MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.306-307.

yakaladıkları suçluların adliye memurları tarafından kollanmasından ve serbest bırakılmasından rahatsız olduklarını anlatmışlardır.¹¹³

Davaların uzun sürmesinden ve insanların mahkeme kapısında sürünmesinden dert yanan Ali Cenani Bey, adliye memurlarının doğru dürüst görevlerine devam etmediklerini hatırlatarak Adliye Nezareti binasında yer alan mahkemelerde bile devamsızlık yüzünden davaların zamanında görülemediğinden bahsetmiştir. Bu durum Adliye Nazırının da dikkatini çekmiş ve kapıya bir kâtip koyarak gelen gelmeyen kim varsa tespit ettirmeye ve devamsızlığı önlemeye çalışmıştır. Ali Cenani Bey bu örnekten hareketle şayet merkezde hal böyleyse taşrada kim bilir nasıldır sorusunu sormaktan da kendini alamamıştır.¹¹⁴

Taşranın durumunu içler acısı biçimde tasvir eden Cenani Bey, adliye memurlarının suistimaline dair birçok valiyle görüşüğünü, bazı valilerden de rüşvetle alakalı mektuplar aldığını söylemiştir. Seçim bölgesi olan Halep'ten örnek vererek, kaza adliye heyeti hakkında üç yıldan beri ahalinin şikâyetçi olduğunu ve kendisi başta olmak üzere ısrarlı çalışmalar neticesinde bir savcı yardımcısına dava açıldığını belirtmiştir. Aynı mahkemenin ceza reisiyle ilgili şikâyetler de söz konusu olunca Ali Cenani Bey, Adliye Nazırına giderek durumu aktarmış ve reisin görev yeri değiştirilmiştir. Buna karşın beklentinin görev yeri değiştirme değil bu tip rüşvet alan görevlilerin cezalandırılması ya da hakkında dava açılması olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

Adli kurumların teftiş konusunda eksik kaldığı meselesi de Ali Cenani Bey'in gündeminde yer almıştır. Önceden mevcut olan adliye müfettişliğinin kaldırılmasını ve bu görevin istinaf savcılarına bırakılmasını hatalı bulmuştur. Bu uygulamaya üç dört yıl önce geçilmesine rağmen henüz bir istinaf savcısının teftiş vazifesini yaptığına şahit olmadıklarını belirten Cenani Bey, istinaf savcısı ya da yardımcısının şikâyet konusu olan mahkemeye gitmesinin altı ay belki bir yıl ya da daha fazla zaman aldığını, bunun da halkın adalete olan güvenini sarstığını dile getirmiştir. Bu yönüyle teftiş işinin üzerine düşülmesi gereken önemli bir konu olduğuna vurgu yapmıştır.¹¹⁶

¹¹³ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.307-308. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı taşrasında mahkemelerin durumunu örnek olaylarla aktaran bir çalışma için bkz. Arcimet Sarıay, "Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1908-1913)", Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 3, S. 2, 2019, ss. 279-297. Adliye mekanizmasının iyi işlemediğine dair kimi yazı ve haberler basında da kendine yer bulmuştur. Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde mahkemelerin ağır aksak işlediği, birçok insanın beş altı yıldır tutuklu oldukları halde sorgu hâkiminin karşısına çıkarılmadıklarını, çıkma şansı bulanlardan bazılarının suçsuzluğu anlaşılınca kendilerine "pardon" denerek salıverildikleri anlatılmıştır. "İdare-i Vilayat", Yeni Tasvir-i Efkâr, 11 Teşrinisani 1910, No:410, s. 1. Adliye Nezareti de bu haber üzerine yalanlama yazısı yazmak mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu yazı için bkz. BOA, DH.H, 25/15, H.19 Zilhicce 1328/22 Aralık 1910.

¹¹⁴ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.308.

¹¹⁵ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.308.

¹¹⁶ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.309.

Adliye teşkilatının yanlış planlandığı, mahkemeler kurulurken coğrafi şartların göz önünde tutulmadığı Ali Cenani Bey tarafından yine bir eksiklik olarak görülmüştür. Kendi seçim bölgesi olan Halep'ten örnek vererek meseleyi Meclisin gündemine getirmiştir. Rakka kazasında yaşanan cinayet ve küçük cürüm davaları Halep'te görülmektedir ki iki yerleşim yeri arasındaki mesafe 35 saattir. Merkezden uzak köylerin mesafesi de eklenince 55 saati bulan süre ortaya çıkmaktadır. Benzer biçimde Münbiç kazası Bab kazasına bağlandığı için Münbiç'in 250 köyünün işi görülemediği gibi Bab'da da işler yürümektedir. Ali Cenani Bey bu durumda adaletle ulaşmanın imkânsız hale geldiğinden dert yanmış, ahalinin bu durumu göz önünde bulundurarak hakkını aramaktan vazgeçtiğine işaret etmiştir.¹¹⁷

Teşkilattaki bu düzensiz planlamanın çaresi olarak, köy sayısı az olup da fazla tahsisat alan yerlerin değiştirilmesini Adliye Nezaretine bildirdiklerini söyleyen Ali Cenani Bey, önce bu çareye onay aldıklarını ancak icraata dökülmediğini belirtmiştir. Adliye Nezaretinin para temin etme konusunda diğer bakanlıklar kadar aktif olmadığına da değinerek, adaletle harcanacak paranın önemine vurgu yapmıştır. Halep'in diğer mebusu Mehmet Bahaeddin Bey de bu konuda Ali Cenani Bey'e destek vermiş, üç yıl önce teşkilat konusunda nazırdan söz aldıklarını hatta durumu mahalline müjdelediklerini ancak verilen vaadin tutulmadığını eklemiştir.¹¹⁸

Halkın üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiğini, nakdi ve bedeni mükellefiyetini verdiğini söyleyen Ali Cenani Bey, gerekirse bundan daha fazlasını vermeye razı olduklarını çünkü uzak mahkemeye giderken harcadıkları paranın daha yüksek geldiğini söylemiştir. 50 saatlik mesafeden Halep'e gitmek için hanlarda konaklama bedelinin bile zorlayıcı olduğunu vurgulayarak, Adliye Nezaretini her konuda olduğu gibi bu konuda da umursamazlıkla suçlamış, bu ihmalkâr anlayışla hareket edilirse şikâyetlerin bitmeyeceğine aksine sükûnet içinde olan bölgelerde dahi kötü manzaralarla karşılaşılacağına dikkat çekmiştir.¹¹⁹

Ali Cenani Bey'in Adliye Nezaretine ve adli teşkilatın işleyiş biçimine yönelik bu sert açıklamaları sonrasında Adliye Nazırı Memduh Bey söz konusu eleştirilere cevap vermiştir. Nezaretin ihmalkâr davrandığı, adliye memurlarının zan ve şüphe altında oldukları, diğer kurumların memurları ile sürekli zıtlık yaşadıkları ve rüşvetle iş gördükleri yönündeki genel ithamlar, Memduh Bey tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Görevde bulunduğu yedi aylık süre içinde adliye işlerini düzene sokmak için çalıştığını belirterek, kendinden önce başlatılmış işleri tamamlama gayretinde olduğunu eklemiştir.¹²⁰

Memduh Bey adliye memurlarının geneli hakkında yapılan suçlamaları kabul etmemiş, nezaret için birtakım yolsuzluğa bulaşmış memurların olabileceğine onay vermiş ancak bunların azınlıkta kaldığına vurgu yapmıştır. Şikâyet hâsıl olan memurlar hakkında da kanun ve nizama

¹¹⁷ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.309.

¹¹⁸ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.309-310.

¹¹⁹ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.310.

¹²⁰ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.311.

uygun olarak gerekli soruşturmanın yapıp lüzum eden cezaların verildiğine işaret etmiştir. Birkaç kötü niyetli memur yüzünden tüm adliye teşkilatının karalanmasına müsamaha göstermeyeceğine atıfta bulunmuştur. Bir adliye memuru hakkında Adliye Nezaretine bir şikâyet olmuş ve bu dikkate alınmıyışsa bunun sorumluluğunu kabul edeceğini sözlerine eklemiştir.¹²¹

Ali Cenani Bey'in diğer nezaretlerin teşkilatlarını ülke geneline yaymak ve geliştirmek için tahsisat alma konusunda daha girişken davranmalarına rağmen Memduh Bey'in pasif kalmasına eleştiri getirmiştir ki Nazır bu eleştiriye de reddetmiştir. Anadolu teşkilatını güçlendirmek için maliyeye yaptığı başvuruda bütçe darlığından bahsedilince Memduh Bey ısrarda devam etmeyi doğru bulmadığını belirtmiştir. Bir sonraki yılın bütçesinde teşkilat konusunda ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğuna dair inceleme yapmak üzere bir komisyon kurduğu bilgisini vererek 1329 (1913) yılı bütçesinde bu işi halledecekleri vaadinde bulunmuştur.¹²²

Adliye Nezareti bütçe tartışmalarına Meclis oturumlarında katılmayıp Tanin gazetesindeki köşesinde bu konuyu ele almayı tercih eden Bağdat Mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey yazısında, hem Adliye Nazırının hem de mebusların adliye teşkilatına yönelik sözlerinde haklılık payının yüksek olduğunu belirtmiştir. Adliyedeki bozuklukları gidermek için iki yol olduğunu ileri süren Babanzade; ilkinin, mevcut yapının kökünden kaldırılıp yerine sıfırdan yenisini kurmak olduğunu yazmıştır. İkinci yol olarak ise mevcut yapının aksayan kısımlarının düzeltilmesi olduğu üzerinde durmuştur. Babanzade'nin kendi tercihi ise ikinci yoldan yana olmuştur. İlk yolun hem pahalı hem zaman gerektirdiğine hem de riskli olduğuna işaret etmiştir.¹²³

Babanzade açısından adliyede yapılacak öncelikli iş, hâkim yetiştiren okulların ıslahıdır. Hukuk Mektebinin açıldığı zaman daha nitelikli personel yetiştirdiğini iddia eden Babanzade, II. Meşrutiyet döneminde kaliteden uzaklaşıldığını, okulun ilmi seviyesinin düştüğünü ve mezunlarının ortalamasının altında kaldıklarını yazmıştır. Yapılması gereken ikinci iş ise adliye memurlarının görevde gösterdikleri performansı adil biçimde ölçecek bir sistemin kurulmasıdır. Bunlar yapıldıktan sonra eksik görülen kısımlarda atılacak mütevazı adımların adliye teşkilatında işleri biraz daha yoluna sokacağından bahsetmiştir.¹²⁴ Babanzade İsmail Hakkı Bey örneğinde olduğu gibi hemen her mebusun Adliye teşkilatının düzeltilmesine yönelik görüş ve tavsiyeleri olmuştur. Lazistan Mebusu Yusuf Ziya Bey de temyiz mahkemelerinin gereksiz olduğundan bahsetmiş ve kaldırılmasını teklif etmiştir. O dönemin Osmanlı hukuk sisteminde mahkeme silsilesi bidayet, istinaf ve temyiz sırasıyla ilerlemiştir. Yusuf Ziya Bey'e göre, bidayette alınan kararların istinafta temyiz edilmesi yeterlidir.¹²⁵ Yozgat Mebusu Şakir Bey ise işi daha da ileri götürerek Şura-yı Devlet'in kaldırılması gerektiğini

¹²¹ MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.311.

¹²² MMZC, 2 Temmuz 1328 (1912), s.312.

¹²³ Babanzade İsmail Hakkı, "Adliye Esas-ı Devlettir", 17 Temmuz 1912, No:1394, Tanin, s.1.

¹²⁴ Babanzade, s.1.

¹²⁵ MMZC, 3 Temmuz 1328 (1912), s.342.

söylemiştir. Bütçesi üç milyon olan Şura-yı Devlet kaldırılınca bu para adliye teşkilatını genişletmek için harcanacaktır.¹²⁶

Mebusları Osmanlı adliye teşkilatı için son derece önem arz eden kurumların kaldırılması düşüncesine götürülen ilk neden bütçe darlığıdır. Ekonomisini dış borçlanmayla ayakta tutmaya çalışan devletin bu durumunun farkında olan mebuslar, tasarruf amacıyla sürekli alternatifler üretmek durumunda kalmışlardır. Tasarruf amacıyla atılan kimi adımlar ise hem istikrarsız bir hukuk yapısının ortaya çıkmasına yol açmış hem de iyi niyetle atılan adımlardan fayda sağlanmasını engellemiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet yıllarında Meclis-i Mebusan'da yapılan bütçe müzakerelerinde en fazla görüş beyan edilen ve öneri sunulan bütçelerden biri Adliye Nezaretine ait olanıdır. Devletin ayakta kalmasını sağlayacak en önemli unsurlardan biri olan adaletin, memleketin tamamında doğru tecelli etmesi amacıyla mebuslar gündeme gelen konularla ilgili fikir sunmuşlardır. Mebusların görüşleri incelendiği zaman şahit olunan ilk nokta, adliye teşkilatının ülkenin tamamına yayılmadığıdır. Kimi yerleşim bölgelerinde mahkeme teşkilatı kurulmuşken kimisinde kurulamamıştır. Mahkeme olmayan bölgelerde yaşayan halk, haklarını aramak amacıyla uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmıştır. Bunun zorluğunu tecrübe eden birçok insan benzer müşkül duruma düşmemek için uğradığı haksızlığı sineye çekmek zorunda kalmıştır ki bu da adalete olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Bu vahim durumun farkında olan mebuslar en kısa sürede adliye teşkilatının yaygın hale getirilmesi için ısrarlı konuşmalar yapmışlardır.

Bu durumun ortaya çıkmasının en temel nedeni Osmanlı ekonomisinin kötü olmasıdır. Avrupa'dan dış borç alarak ayakta durmaya çalışan devlet, nezaretlere olması gerektiği kadar para gönderemediği için kurumlar faaliyetlerini yarım yamalak yürütmek mecburiyetinde kalmışlardır. Meclis-i Mebusan'da adliyeye ayrılan bütçeyi daha efektif kullanmak amacıyla çoğu kez mebuslar farklı görüşler ileri sürmüştür. Adliye müfettişliği uygulamasına son verilmesi, ticaret mahkemelerinin kaldırılması, müsteşarların gereksiz görülmesi gibi konuların görüşülmesi, bunların kaldırılmasıyla yapılacak tasarrufla adalet sistemini yayma çabasının sonucudur. Bütçe imkânlarının dar olması maaş konusunun da gündeme getirilmesine sebep olmuştur. İnsanca yaşama standartlarının altında kalan adliye personelinin acınacak durumu, Meclis'te tartışıldığı gibi adliye çalışanlarının yaptıkları işin öneminin tersine, öteki kurumlarda çalışan muadillerinden daha az para aldıkları sıklıkla vurgulanmıştır. Tasarruf etme mantığıyla bazı birimlerin kaldırılması ve kısa süre sonra bundan vazgeçilip tekrar faaliyete geçirilmesi yani adeta yap-boz mantığıyla hareket edilmesi istikrarsız bir tablonun ortaya çıkmasına yol açmıştır. İyi yapılan icraatlardan kısa sürede verim alma beklentisinin boşa çıkması üzerine yeni düzenlemelere geçilmesi ve sistemin oturması için gereken

¹²⁶ MMZC, 3 Temmuz 1328 (1912), s.346.

sabrın gösterilmemesi, adalet sisteminin durumunun daha da kötüye gitmesi sonucunu doğurmuştur.

Meclis-i Mebusan'daki bütçe görüşmelerinden çıkarılan sonuçlardan bir diğeri de ülkenin genelinde görülen nitelikli insan azlığıdır. Adliye teşkilatında ihtiyaç duyulan donanımlı hâkim ve görevlilerin yetiştirilememesi sorun olarak görülmüştür. Her ne kadar hukuk mektepleri açılarak bu açık kapatılmak istenmişse de yeterli olmamıştır. Osmanlı coğrafyasının genişliği ve kaliteli insan yetiştirecek okulların azlığı adalet sisteminde arzu edilen seviyeye çıkılmasını engellemiştir. Buna bir de sık sık nazır değişikliğini eklemek mümkündür. İstikrarı engelleyen söz konusu durum bir nazırın yaptığı icraatı sonraki nazırın devam ettirmemesi sonucunu doğurmuştur. Tek başına adliye sistemini düzeltmek için atılan adımlar yeterli görülmemiş, eğitimin, bayındırlık işlerinin, ulaşımın, asayişin de aynı oranda düzeltilmesi gerektiği mebuslar tarafından vurgulanmıştır. Topyekûn bir kalkınma hamlesi yapacak durumda olmayan Osmanlı Devleti, geçici ve günü kurtarıcı politikalar izleyerek kamuoyu tepkisini hafifletmeye çalışmıştır. Mebuslar bütçe görüşmelerinde kendi seçim bölgelerinde seçmenlerinden gördükleri tepkileri Meclis'e taşımışlardır. Bu yönüyle Meclis-i Mebusan'da konuşulan konular üzerinden Osmanlı taşra yapısının belli ölçülerde fotoğrafını çekmek mümkün olmuştur.

Bütçe görüşmelerine katılan Adliye nazırları, faaliyet alanlarına yönelik mebuslar tarafından yöneltilen eleştirileri cevaplamaya çalıştıkları gibi görev süreleri içinde gerçekleştirdikleri icraatları da anlatmışlardır. İcraat makamında oldukları için mümkün mertebe pembe bir tablo çizmeye çalışan Adliye nazırları, başarılı yönetim sergilediklerini göstermeye yönelik söylemlerde de bulunmuşlardır. Buna karşın adliye sisteminin bozukluğunu kabul eden nazırlar, bütçe azlığının ellerini zayıflattığını anımsatma gereği duymuşlardır. 1910-1912 yılları arasındaki üç yıla ait adliye bütçesi görüşmeleri incelendiği zaman birikmiş sorunların çözümü için yapılanların çok sınırlı bir etki yarattığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT), 1139/53, H.16 Şaban 1327/2 Eylül 1909, 1148/64, H.15 Safer 1328/26 Şubat 1910.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 54/34, H. 3 Muharrem 1328 /15 Ocak 1910.

Dahiliye Hukuk (DH.H), 25/15, H.19 Zilhicce 1328/22 Aralık 1910.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 614/23, 15 Temmuz 1910, 619/30, 15 Temmuz 1910, 619/59, 31 Aralık 1910.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC) (tarihleri ilgili sayfalarda belirtilmiştir).

2- Gazeteler ve Araştırma Eserleri

“Adliye Maaşatı”, No:32, 24 Eylül 1912, Hikmet.

Ahmad F, İttihat ve Terakki 1908-1914, 6. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

Babanzade İsmail Hakkı, “Hükkam Hakkında: Necip Melhame'nin Muhakemesi Münasebetiyle”, 26 Şubat 1909, No: 206, Tanin.

Babanzade İsmail Hakkı, “Adliye Esas-ı Devlettir”, 17 Temmuz 1912, No:1394, Tanin.

Bal E B, Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016.

Balcı S, “Panislamist Bir Mebusun Biyografisi: Bingazili Yusuf Şetvan (1868-1949)”, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratik Kesitler, Ed. Eminalp Malkoç/İ. Arda Odabaşı, Derlem Yayınları, İstanbul, 2016, ss.77-116.

Demirci A, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri”, S.75, Kasım-Aralık 2019, Akademik Bakış Dergisi, ss.95-129.

Demirel F, Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

Elmacı M E, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog”, S.29, 2011, OTAM, ss.1-30.

Güneş İ, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, C.1, S.1, 1990, OTAM, ss.171-269.

“İdare-i Vilayat”, 11 Teşrinisani 1910, No:410. Yeni Tasvir-i Efkâr.

“İrtihal-i Müessif”, 10 Mart 1919, No:157, Ceride-i Sufiye.

Kırmızı A, “1880'de Diyarbekir Vilayetine Gelen İlk Adliye Müfettişinin Sergüzeşti”, S.VII, Nisan 2012, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, ss.73-90.

Kili S, Türk Anayasaları, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.

Koyuncu N, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, C.16, S.3, 2012, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, ss.163-186.

Köksal O, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, S.9, 1998, OTAM, ss.263-285.

“Maaş Meselesi”, No:10, 28 Temmuz 1324, Tanin.

Macid Faik, “Köyümün Memurlarının Sefaleti (Maaşlarda Haksızlık)”, No:8, 1 Eylül 1911, Millet ile Musahabe.

Mehmed Cemil, “Mekteb-i Hukuka ve Programlarına Bir Nazar”, Sene:2, No:17, 1326 (1910), İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, ss.339-347.

“Müteferrika”, 31 Ocak 1910, No:53, Beyan-ül Hak,

Sarıay E, “Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey’in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1909-1913)”, C.3, S.2, 2019, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.279-297.

Saylan K, “II. Abdülhamid Döneminde Mahkemelerin İslahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimli Bir Layiha Örneği”, S.31, 2016, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, ss.165-278.

Tural E, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Danıştay (Şura-yı Devlet)”, V/13, Güz 2006, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, ss.79-89.

Tural E, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezahip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, C.57, S.2, 2008, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, ss.223-252.

Yavuz H, “Adliye Nezareti”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.1, 1988, ss.389-390.

Yörük A A, “Kont Ostorogun Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey’e Sunduğu 6 Şubat 1909 Tarihli Rapor”, S.22, Güz-2016, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, ss.51-62.